

ἐμφύτου ἐπιθυμίας πάσης δυνατῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ἐκ τῆς ἀρετῆς εὐδαιμονία δὲν εἶναι βεβαίως εὐαπόκτητος, ἀπαιτεῖ θέλησιν σταθεράν καὶ ἀρχὰς ἀμετατρέπτους, ἀλλ' εἶναι ἐφ' ἡμῖν, καὶ εἶναι ἀναφάρετος, καὶ ὁ ἐπιδιώκων αὐτὴν ἀποκτᾷ καθ' ἐκάστην νέαν δυνάμειν, ἐνισχύεται ὑπ' αὐτῆς τῆς πάλης, νέα πάντοτε θέλησιν ἀνακαλύπτει ἐν τῇ ἀρετῇ, καὶ νοεῖ ἐπὶ τέλους σαφέστατα καὶ συναισθάνεται ἐνδομύχως ὅτι ὁ ἀριστος βίος εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ ὁ ἡδιστος.

II. ΒΡΑΙΛΙΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Ο ΘΙΕΡΣΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ *

Δύο εἶναι ἰδίως οἱ ἐξάρχοντες χαρακτηῆρες, οἱ διακρίνοντες τὸν Ναπολέοντα ἐν τῷ μακρῷ αὐτοῦ σταδίῳ, οὓς ἐζήτησε νὰ διαγράψῃ ὁ Θιέρσος: ὁ στρατιωτικὸς, ὁ πολιτικὸς· περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν λέγω· ὁ συγγραφεὺς ἤκιστα ἀπέβλεψεν εἰς τοῦτο· τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐξύμνησις τοῦ στρατιώτου καὶ ἡ δικαιολογία τοῦ πολιτικοῦ. Ἰδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πράγματα.

Τὸ ἐξοχώτατον προσὸν τοῦ Ναπολέοντος ἦτο ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα· ὡς στρατηγὸς ἀνήκει ἀνκντιρρήτως μεταξὺ τῶν μεγίστων στρατιωτικῶν ἀνδρῶν ἀπάντων τῶν αἰώνων, ἀδεῶς δυνάμενος νὰ παρβληθῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Κάισρα, τὸν Ἀννίβαν, τὸν Καρολομάγναν· τολμηρὸν, ἐφευρετικὸν πνεῦμα, ἀκατάβλητον ἐν τοῖς κινδύνοις, αὐτοσχεδιαστῆς πρωτότυπος ἐν ἀνάγκῃ, εἶναι ἡ ἐκπροσώπησις τῆς στρατιωτικῆς συνθέσεως τοῦ αἰῶνος, τὰ δὲ διάφορα στάδια τοῦ βίου του εἶναι ἀληθῶς ἀδρατάτη πηγὴ μελέτης τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Ὡς τοιοῦτος δ' ἔξει διαρκῆ ἀξίαν καὶ σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τοιοῦτος ἀνὴρ ὑπὸ τὰ διαυγῆ καὶ ἀληθῶς μεσημβρινὰ χρώματα τοῦ χαρακτήρος τοῦ Θιέρσου ἰδχνικοποιεῖται μέχρι ἀποθεώσεως. Τίς εἶναι ὁ Βοναπάρτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας; Οὐδεὶς ἱστορικὸς παρέδωκεν ἡμῖν ποτὲ τοιοῦτον τὸν ἥρωά του: ὁ ἐπικός Ἀχιλλεὺς τοῦ πατρὸς τῆς ποιήσεως, ὁ Γοδοφρεῖδος Βουίλλων τοῦ ἀοιδοῦ τῶν σταυροφοριῶν εἶναι πραγματικώτεροι, ἀνθρωπινώτεροι τοῦ στρατηλάτου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Εἶχεν ὁ Ναπολέον τοιαύτην ποιήσιν ἐν τῷ χαρακτῆρί του; ἐνεθουσιάσθη ποτὲ ὑπὲρ εὐγενοῦς, καθολικῆς ιδέας ἐν τῷ μακρῷ, πολυκυμάντῳ αὐτοῦ βίῳ; οἱ ἱστορικοὶ κόλακες τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, δικαιώματι ποιητικῆς ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ ἱστορικῆς ἀληθείας, ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ φιλοδόξου ἔπλασαν

* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἰδ. Γ' σελ. 480.

ἰδεώδη σταυροφόρον τῆς ἐλευθερίας, ὡσεὶ τὸ εὐαγγέλιον αὐτῆς ἦτο ἀνάγκη νὰ διαδοθῆ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου, ν' ἀπολουσθῆ ἐν τῇ καλυμβήθρῃ τοῦ αἵματος, ἵνα καταστῆ καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς ἄλλοτε ἐπεβάλλετο τὸ Κοράνιον διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῆς ὀξείας αἰχμῆς τοῦ προφήτου τῆς Ἀραβίας.

Ὁ Ναπολέων ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἠρέσκετο ἀποδίδων ἑαυτῷ τοιαύτην ἀποστολὴν ἀνωτέραν· μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του ὑπῆρξε κωμῶδός ἐξοχός· καταβλήθεις ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης, δὲν ἐκάμφθη, οὐδεμίαν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ διεξέφυγε κρυψὴ μετανοίας κατὰ τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἀείποτε ὑπακρινόμενος τὸ πρόσωπον τοῦ παραγνωρισθέντος μάρτυρος, καταλείπων δὴθεν τὴν ἐτυμηγορίαν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας· «Ἐχω πεποιθήσιν εἰς τὴν ἱστορίαν! ἀνέκραζεν· ἔσχον πολυαριθμούς κόλακας, ἧ δὲ παραῦσα στιγμὴ ἀνήκει εἰς τοὺς μανιώδεις κατηγοροὺς μου. Ἄλλ' ἡ δόξα τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, ὅπως καὶ ὁ βίος αὐτῶν, εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῆς τύχης· ἐλεύτεται δὲ ἡμέρα, καθ' ἣν μόνης τῆς ἀληθείας ὁ ἔρωσ θέλει ζωογονήσῃ συγγραφεῖς ἀμερολήπτους. Θέλουσιν ἀναμφισβόλως ἀποκαλύψει σφάλματα ἐν τῷ σταδίῳ μου, ἀλλὰ ἡ Ἀρκόλη, τὸ Ρίσολι, αἱ Πυραμίδες, τὸ Μαρέγγον, ἡ Αὐστερλίτση, ἡ Ἰένα, ἡ Φρειδλάνδη εἶναι γρανίτης, καθ' οὗ οὐδαμῶς ὁ ὄδος τοῦ φθόνου δύναται νὰ κατισχύσῃ».

Ὡς στρατιωτικὸς συγγραφεὺς, ὡς ζωγράφος ὄλων ἐκείνων τῶν μεγάλων μαχῶν, δι' ὧν ἐπείζετο ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Θιέρσος κέκτηται μετρίαν ἀξίαν· ἂν ἦτο συντομώτερος εἰς τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ καὶ τὰς περὶ τοῦ πολέμου σκέψεις καὶ κρίσεις, ἤθελε παρέχει μείζον ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἤδη ἡ μακρηγορία, ἡ παλιλλογία πολλάκις, ἐπιφέρει κόπωσιν εἰς τὸ πνεῦμα· ἐπιτήδειος ζωγράφος, μετ' ἀπραμίλλου δεξιότητος ἀπεικάζων τὰ ἀντικείμενα, δύναται ἴσως διὰ τῆς ἀδρότητος καὶ τοῦ πλούτου τῶν χρωμάτων, διὰ τῆς πολυτελείας τῶν εἰκόνων νὰ παρσύρῃ τὴν ἀπειρον τῆς πολεμικῆς τέχνης ἀναγνώστην, νὰ δελεάσῃ τὴν φαντασίαν του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξησηκημένην εἰδικότητα αἱ μακρὰ καὶ καταλεπταὶ αὐτοῦ περιγραφαὶ οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν διδασκαλίας. Ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ περὶ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην ἀδαημοσύνη καταδείκνυται ἐκ τῆς ἀπεράντου τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων ἀναπτύξεως· αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ἀληθῶς εἶναι πλούσιαι τὰ χρώματα, ζωηραὶ τὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πολυλῆς καὶ ἀκανονίστου διαφόρων στοιχείων, ἀλλοτρίων πολλάκις, συσσωρεύσεως, ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην ἡ σύγχυσις· ὑπερβάλλει ἐν ταῖς μακραις ταύταις περιγραφαῖς ὁ μέχρι μονοτονίας ἐνθουσιασμός, ἧ ἡ αὐστηρά καὶ νηφάλιας, ἡ ἀπαραίτητος ἰδίως διὰ στρατιωτικὸν συγγραφέα, ἀντικειμενικότης· πολλάκις δὲ ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐπιλανθάνεται τῆς ἀποστολῆς του, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ τῶν μαχῶν, μεταβαλλόμενος αἰφνιδίως εἰς θεωρητικὸν τοῦ πολέμου, εἰς στρατηγὸν δίδοντα γνώ-

μας, ἀνελίσσοντα σχέδια στρατηγικά — ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ σπουδαστηρίου του.

Αὕτη ἡ πρὸς τὰ στρατιωτικὰ ἰδιότροπος κλίσις ὑπῆρξεν ἡ ἀδυναμία, ὡς γνωστὸν, σύμπαντος τοῦ βίου του, μέχρι ἐσχάτου γήραως. Διανοήθη ἴσως ν' ἀπομιμηθῇ τὸν Μακκιαβέλλον, ἔκτος τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἀνδρός, δρέπων ὡσαύτως καὶ δάφνας στρατιωτικοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ὅσον ὡς πολιτικῶς καὶ ὡς ἱστορικῶς ὁ Θιέρτος εἶναι κατώτερος τοῦ ἐξόχου γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Φλωρεντίας καὶ τοῦ θεωρητικοῦ τῶν περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Γίτου Λιβίου λόγων, κατὰ τοσοῦτον ὁ αὐτοσχέδιος στρατηγικὸς τῆς ἱστορίας τῆς Ἰτατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπολείπεται τοῦ συγγραφέως τῆς *Πολεμικῆς τέχνης*. Ὁ πρὸς τὸν ἱστοροῦντα καὶ τὸν ἱστορούμενον φетиχισμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπὶ μακρὰν ἐτῶν σειράν ἐδημοσιεύετο ἡ ἱστορία τῆς Ἰτατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα, πεπωρωμένος ὑπὸ τῆς μακταιοδοξίας, ἥτις ἐπὶ τέλους ἤγαγε τὸν γαλλικὸν λαὸν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐκείνην αὐτοκτονίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐτελέσθησαν ἐν Γαλλίᾳ τὰ εἰκοσαετῆ ἐκεῖνα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς καὶ ἀτιμώσεως Κρόνια, τὰ γνωστὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς δευτέρας Αὐτοκρατορίας, ὧν πρόλογος μὲν ὑπῆρξεν ἡ ἐπιτοκία τῆς 2ης δεκεμβρίου, ἀντάξιός δ' ἐπίλογος καὶ λύσις ἡ πτώσις τοῦ Σεδάν, καὶ ὧν αἱ τελευταῖαι ἀπυχῆσεις διαταράττουσιν εἰσέτι τὴν δημοσίαν ἐν Γαλλίᾳ συνείδησιν, παρακπαίουσαν ὑπὸ τῆς μακροῦς μέθης, ἡ τύφλωσις ἐκείνη τῆς γαλλικῆς δόξης, ἥτις μόλις κατῴρθωσεν νὰ διασκεδασθῇ μετὰ τὴν θριαμβικὴν εἰσέλασιν τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὸ γαλλικὸν ἔδαφος, ἰδοὺ αἱ ἀφορμαί, ὧν ἕνεκα αἱ στρατιωτικαὶ περιγραφαὶ καὶ ἐκτιμήσεις τοῦ πολεμικοῦ σταδίου τοῦ πρώτου Ναπολέοντος, μεθ' ἄλλην τὴν συνεργασίαν στρατιωτικῶν τινῶν ἐδικοτήτων, κατ' αὐσίαν μὲν πλημμελεῖς καὶ ἔωλοι, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον περιβεβλημέναι τὰ ζωηρὰ καὶ καταθαμβοῦντα ἀκαίρου εὐγλωττίας χρώματα, συνετέλεσαν εἰς τὴν φήμην καὶ τὴν δημοτικότητα τῆς ἱστορίας ταύτης παρὰ τοῖς ἀπλουστέροις.

Ὁ θαυμασμὸς οὗτος τῆς ἱστορίας τοῦ Θιέρσου ἦτο ἐναργὲς τεκμήριον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῆς πατρίδος του. Ὁ ἰδιώτης, ὁ κατὰ πρώτην φοράν ἐπισκεπτόμενος τὴν πόλιν τῶν Παρισίων, ἐννεός, ἐξεστηκῶς ἴσταται καὶ ἀποθαυμάζει ἐπὶ παραδείγματι τὸ νεοτευχὲς μέγα θέατρον τῆς πύλεως (*grand Opera*), περιφανὲς σύμβολον καὶ ἐκπρασώπησιν τῆς ἀρχούσης σήμερον οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, πτώσεως ἐν ἀπάσαις τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ταῖς σχέσεσιν, ἐν τῇ τέχνῃ ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὑπομιμνήσκον τὰ κολοσσαῖα οἰκοδομήματα τῆς Ἀσσυρίας ἢ τῆς Ἰνδικῆς· ἀλλ' ἐὰν οὗτος κατὰ τύχην ἤθελεν εἰσελθεῖ εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου, οὐδὲ βλέμματος ἤθελεν ἀξιῶσαι τὰς ἐ-

πλάς γραμμὰς καὶ τὴν ἀπέριττον ἀφέλειαν τῆς ἐκ Μήλου Ἀφροδίτης. Ἡ διαφθορὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας ἀπαρέσκεται εἰς τὸ φυσικόν, εἰς τὸ ἀφελές, λατρεύει τὸ ψιμύθιον, δὲν κατανοεῖ τὸ ἦθος ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ, οἷον συνίστα αὐτὸ τοῖς τεχνίταις ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ κολακεύεται ὑπὸ τῆς ὑποκρίσεως, τῆς τρινοῦσης πρὸς θάμβωσιν μᾶλλον, ἢ πρὸς δικυρόφωσιν καὶ διδασκαλίαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ ἱστορία αὕτη ἐξετιμῆθη ἐν Γαλλίᾳ μετὰ τασαύτης ζέσεως, καθὸ πιστῶς ἐκφράζουσα τὰς ἀρχάς, ὅφ' ὧν ὤρματο ἡ πρώτη καὶ ἐνεπνέετο ἡ δευτέρα αὐτοκρατορία, ἀρχὰς πραγματικὰς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας.

Τὸ πρῶτον ἔργον, ἡ πρώτη πρῶξις τοῦ ἥρωος τῆς ἱστορίας ταύτης ἦτο ἡ δι' ἐνὸς πολιτικοῦ τολμήματος κατάληψις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐν Γαλλίᾳ· ἡ ἡμέρα τῆς 18 ὀμβυλῶδους ὑπῆρξεν ἡ ἀνάθραξις τοῦ Βοναπάρτου ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἀρχεται ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ βίος, διότι ὁ προηγούμενος δὲν ἦτο ἢ ἡ προανάκρουσις, ὁ πρόλογος τῆς αἰματηρᾶς τραγωδίας· αὕτη δὲ ἡ ἡμέρα, ἡ τοσοῦτον ἀπαίσιος διὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Γαλλίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ὄλων ἐκείνων τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν ἐρτηρώσεων, ὧν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξεν ἐλσεινὸν θέατρον ἢ Γαλλία καὶ ἡ Εὐρώπη.

Ποῖος ὁ λόγος τῆς ἐπιτορκίας ταύτης, τῆς ἀθετήσεως τῶν ἱερωτέρων νόμων, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ βασιζέται πᾶσα κοινωνία; ἦτο πολιτικὴ ἀνάγκη ἢ πρῶξις αὕτη, γενομένη χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Γαλλίας, ἢ ἦτο προφανὴς ἐπιτορκία, μόνον ἐλατῆριον ἔχουσα τὴν ἀμετρον φιλοδοξίαν, ἣτις διέκαιε τὸν ἄνδρα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου τοῦ, μηδαμῶς βουλευθέντα νὰ διδαχθῇ ὑπὸ τῶν περιπετειῶν τῆς εἰσαρμένης, ὧν ὑπῆρξε τὸ παίγιον;

Συνήθως ἡ διδασκαλία πικρῆστι ἐν τῇ ἱστορίᾳ σωτηριῶδες φάρμακον ἐν ἐποχῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας· οἱ Ῥωμαῖοι, ὧν γνωστὸν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα *Salus publica suprema lex esto*, πολλάκις εἴχαν καθ' ὀρισμέναις τινὰς περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ποιήσει χρᾶσιν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου φαρμάκου, ἀναθέτοντες ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς ἓνα μόνον ἄνδρα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας. Ὅτι ἡ τιαύτη ἔλλειψις ἀλτοπεποιηθείας ἐνὸς λαοῦ, ὑπογράφοντας τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ καταδίκην διὰ τῆς παραδοχῆς ἐνὸς δικτάτορος, εἶναι ἐναργὲς τεκμήριον πολιτικῆς ἀνικανότητος, οὐδεμίαν εἶναι ἐπιτετραμμένη συζήτησις. Ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας ἀναφύεται ὁ δικτάτωρ, καταλήγων ἐπὶ τέλος εἰς τὸν πόρανον.

Ἄλλὰ διετέλει ἡ Γαλλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τιαύτῃ ἀναρχίᾳ, ὅποτε ὁ Ναπολέων, ἐπανερχόμενος ἐξ Αἰγύπτου, ἐπιβούλως καὶ λαθραίως εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ κατέλυε τὸ πολίτευμα τῆς πατρίδος του; Ποία πολιτικὴ ἀνάγκη ὑπεχρέου αὐτὸν εἰς τὴν ἐπιτορκίαν ταύτην; Οὐδένα ἱστορικὸν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπικαλούμεθα, διότι αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης θέ-

λει ἔλθει εἰς ἐπικουρίαν ἡμῶν, καταδεικνυόντων τὴν ἐπιτορκίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀπαίσιαν τοῦ Ὁμιχλώδους ἡμέραν.

Καὶ ἐν πρώτοις ἀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινωνία καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν διετέλουν εἰς τὸ στάδιον ἐκεῖνο τῆς ἀποπνεύσεως καὶ τῆς ἀναρχίας, ὡς ἐνασμενίζουσι δυσχυριζόμενοι οἱ δικαιολογοῦντες τὰ πολιτικὸν αὐτοῦ τολμήματα, πρώτιστα δὲ πάντων αὐτός ὁ Θιέρσος. Ἀληθῶς τὸ Διευθυντήριον, ἡ τελευταία τῆς Ἐπαναστάσεως κυβέρνησις, ἡ διαδεχθεῖσα τὰς προκατόχους αὐτῆς κυβερνήσεις τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐκδικήσεως, δὲν ἐκέκτητο εἰσέτι τὴν κυβερνητικὴν ἐκείνην ἐνότητα καὶ αὐθεντεῖαν, ἣτις ἀπῆρτεῖτο πρὸς ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν, αἵτινες εἶχαν ἀνοιχθῆ ἐπὶ τοῦ αἱμορροῦντος σώματος τῆς γαλλικῆς κοινωνίας· σχετικῶς ἐν τούτοις ἦτο ἡ πρωτίστη τῶν κυβερνήσεων, ὡς ἡ Γαλλία ἀπήλαυσε κατὰ τὸ μακρὸν τῆς ἐπαναστάσεως δίκστημα. Αὐτός ὁ Θιέρσος, ὁ δικαιολογῶν τὸν Ναπολέοντα ἐπὶ τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ τολμήματι, οὕτως κρίνει τὸ Διευθυντήριον καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ μέλη τῆς κυβερνήσεως: «Ἡ νέα αὕτη δημοκρατικὴ ἀπόπαιρα διήρκεσεν ἐπὶ τετραετίαν ἀπὸ τῆς 14 ὀμιχλώδους τοῦ τετάρτου ἔτους μέχρι τῆς 18 ὀμιχλώδους τοῦ ὀγδόου, ἐπεχειρίσθη δὲ ἀγαθῇ τῇ πίστει καὶ βουλήσει ὑπ' ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐντιμοὶ καὶ διαπνεόμενοι ὑπὸ ἐξαιρέτων προθέσεων. Πρόσωπα τινὰ, βίαια τὸν χαρακτῆρα ἢ ὑποπτα τὴν εὐθύτητα, ὡς ὁ διευθυντὴς Barras, ἠδυνήθησαν ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς τὸν κατάλογον τῶν κυβερνῶντων, οἵτινες κατὰ τὰ τέσσαρα ταῦτα ἔτη φρενοποιήθησαν τὴν ἐξουσίαν· ἀλλ' οἱ ἕτεροι ὡς ὁ Rewbell, ὁ La Reveillère, ὁ Lereaux, ὁ Le Tourneur, ὁ Carnot, ὁ Barthelemy, ὁ Roger—Ducos, ὁ Sieyes, ἦσαν εὐθεῖς πολῖται, ἐνιοὶ αὐτῶν ἰκανώτατοι, ὁ δὲ τελευταῖος, ὁ Sieyes, πνεῦμα ὑπέρτερον καθ' ὀλοκλήριαν»¹.

Κυβέρνησις τοιαύτη, ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν διευθυνομένη, ἠδύνατο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ παγιώσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τὸ κύρος τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἣν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐδυσφόρει ν' ἀναγνωρίσῃ ἡ μονορχουμένη Εὐρώπη· ὁ δὲ Βοναπάρτης, ἀν' ἀληθῶς ἠσθάνετο ἐν ἑαυτῷ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου καὶ τοῦ στρατιώτου, ὄφελε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του, οὐχὶ μελετῶν συνομοσίαν κατὰ τοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀνόματός του· εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ σύγχρονον περίπου τὸν Βασιγκτῶνα, ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ὁποῖου ἠδύνατο ν' ἀρυσθῆ μαθήματα πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος, οὐχὶ δὲ ὑπερβαίνων τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν, ν' ἀναζητῆ τοιαῦτα ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Ῥωμαϊκῆς πτώσεως. Ἀπερχόμενος τῆς Αἰγύπτου ὁ ἀνὴρ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῶν κακῶν προθέσεων, εἶχε ἐκμυστηρευθῆ εἰς τὸν ἐμπεισιπτεῦμένον αὐτῷ στρατηγὸν M e n o u τὰς ἀκολούθους σκέψεις, σαφῶς δηλοῦσας τὴν μέλλουσαν

¹ Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 1er, 2, 9.

αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ πολιτικὴν διαγωγὴν: «Φίλτατε, ἐπεὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐάν λάβω τὴν εὐτυχίαν νὰ θέσω τὸν πόδα μου εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐλήξεν ἡ βασιλεία τῆς ἀδολεσχίας»¹.

Οἱ ἥρωες τῆς σπάθης, οἱ τυχόντες ἀνατροφῆς ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἀναπτυχθέντες ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ἀτιμωσίαν τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ ἀναυμένους πᾶσαν αὐτόθουλον ἰδέαν πνευματικῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας, δὲν ἐννοοῦσιν οὔτε εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ κατανοήσωσι τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλευθέρως συζητήσεως ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πνευματικῷ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας βίῳ· ὁ στρατῶν, ἐκ τῆς κλήσεως αὐτοῦ παρακωλύων πᾶσαν ἀνεξέχρητον σκέψιν, ἀρνεῖται οὐδ' ἐννοεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν ἅπαντα σχεδὸν τὰ πολιτικὰ τολμήματα συνελήφθησαν κατὰ πρῶτον καὶ ἐσχιδιάσθησαν ἐν τῷ στρατῷ, πλέον δὲ ἢ ἅπαξ ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν ἐκινδύνευσε ἐνεκα τῆς συμμετοχῆς τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν λύσιν κοινωνικῶν, πολιτικῶν ἢ αἰωνοθήποτε καθόλου ἠθικῶν προβλημάτων. Δυστυχῆ τὰ ἔθνη, ἅτινα ἐκ τοῦ πλημμελοῦς αὐτῶν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀδυνατοῦντα νὰ λύσωσι τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν βίον αὐτῶν ζητήματα ὑπὸ τὴν ἐμφορῆν αὐθεντείας τῆς ἐλευθέρως καὶ ἐλλόγου συζητήσεως, κατόπιν ἐμφυλίου ἀπαρκαγμοῦ εὐρίσκονται αἴφνης εἰς τὴν λυπηρὰν ἀνάγκην νὰ κλίνωσιν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τὴν αὐθεντείαν τῆς στρατιωτικῆς σπάθης, ἀξιούσης ἐν τῷ δικαίῳ τῆς ἰσχύος αὐτῆς νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον δεσμόν τῶν ἐπιπροσθούτων ἐν τῇ πολιτείᾳ ζητημάτων, ἅτινα ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιλύσῃ ὁ ἐλεύθερος καὶ ἀνεξέχρητος λόγος!

Καὶ ἐν τούτοις ἡ Γαλλία, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ αὐτοσχέδιος ῥήτωρ τῶν Πυρραμίδων ἐπανήρχετο νικητὴς ἀπὸ τῆς πατρίδος τῶν Φαραῶ καὶ τῶν Μαμελούκων εἰς τὴν πατρίδα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅπως διδάξῃ αὐτὴν ἐμπράκτως τῆς ἀρχῆς, ἃς εἶχε σπουδάσει καὶ μελετήσει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Αἰγύπτου, δὲν διατέλει εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας, ὅποτε καθίσταται δυστυχῶς ἀναγκαῖον δραστικὸν φάρμακον τὸ πολιτικὸν τόλμημα. Αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης, ὅμα ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν, δὲν ἐδίστασε ἀμφοτέρως νὰ ὁμολογήσῃ καὶ νὰ δηλώσῃ ἐκυτὸν εἰς τὸ Διευθυντήριον πιστὸν ὑπῆρέτην καὶ ἐκτελεστὴν τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας· καὶ δὲν εἶχεν ἀναμφιβόλως τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ προσβάλλῃ κυβέρνησιν, ἥς ἢ συμπεριφορὰ, μεθ' ὅλην τὴν θυελλώδη τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰστασιν, οὐδὲν παρεῖχε τὸ ἐπιλήψιμον διὰ τὸν ἐξετάζοντα καὶ κρίνοντα ἀμερολήπτως καὶ σχετικῶς τὴν τότε πολιτικὴν θέσιν τῆς Γαλλίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προγενεστέραν. Ἐν τούτοις Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὁ πρόεδρος τοῦ Διευθυντηρίου *Gohier* ἀφηγεῖται

¹ *Mémoires* 25 καὶ 30 Ἀγούστου 1816.

τὰ ἐπόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βοναπάρτου πρώτης συνεντεύξεως: «Ὁ Monge τὸν παρηκολούθει. Πόσον εὐχαριστοῦμαι, φίλτατε πρόεδρε, μοι εἶπεν ὁ Monge, ἐπανευρίσκων θριαμβεύουσιν τὴν δημοκρατίαν! Ἦδουκι ἐξίσου ἐπὶ τούτῳ εἶπεν, ὁ Βοναπάρτης ἐστεροχωρημένος ὀλίγον. Αἱ εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμεναι εἰδήσεις ἦσαν τασσῶσαν ταραχώδεις, ὥστε δὲν ἐδίστασα νὰ καταλίπω τὸν στρατόν μου, ὅπως ἔλθω ἐνταῦθα νὰ συμμερισθῶ τοῦς κινδύνους σας.» Ἦν δὲ ἐπικύριον ὁ Βοναπάρτης ἐκήρυττε πρὸ τοῦ Διαυθοντηρίου ἕτι ᾗδετο βλέπων τὴν δημοκρατίαν, ἣν ἐπίστευεν ἀπολεσθεῖσαν, σεσωσμένην ὑπὸ τῶν καταρθωμάτων τῶν συστρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ προσέθετε, βάλλων τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους του, ὅτι οὐδέποτε ἤθελε καθελκύσει αὐτήν, ἢ ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς.»¹

Δὲν ἐξετάζομεν τὰ καθέκαστα τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιπορείας καὶ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος, δι' οὗ κατελύθη ἡ μετὰ τοσοῦτων πόνων καὶ κινδύνων κτηθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερία. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ εὐνοούμενος τῆς εἰμαρμένης, ὁ τοσαύτην ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸν ἀστέρα του, ὥστε νὰ γράφῃ εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Γερόντων (Conseil des Anciens) τὰ ἀκόλουθα περὶ ἑαυτοῦ λόγια: «Σκέφθητε ὅτι βαίνω παρακλονούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς τύχης καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου», κατέλαβεν ἐπὶ τέλος τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, δίχως οὐδεμίαν νὰ ἐξανγκιάσῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο πολιτικὴ ἀνάγκη. Οὐδεμίαν ἐσωτερικὴν στάσιν, οὐδεὶς ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἐπιβάλλων ἐδικαίουν τὸ ἔστατον τοῦτο τῆς προλήψεως τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καταφύγιον. Συνωμοσίαν πραγμελετημένην, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐνόχῳ ἀτομικῇ φιλοδοξίᾳ ἐνὸς ἀνδρός καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ συμφέροντι τῆς πολιτείας, τοιαῦτα τὰ αἷτια τὰ παραγαγόντα τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο τόλμημα τοῦ Ὀμιχλώδους. Ἡ ἀμερόληπτος, ἡ ἀνεξάρτητος ἱστορική ἤρξατο ἤδη ἀπαγγέλλουσα τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς. Ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ἡ κολακαία τῶν χρόνων τούτων ἐν ποιητικῇ μέθῃ μᾶλλον ἢ ἐν ἱστορικῇ αὐστηρότητι ἀπακάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον τῆς θείας Προνοίας, ὅπως ἐν εἰρήνῃ συνέχισῃ καὶ ἐκτελέσῃ τὰ ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡμιτελῆς ἐναπολειφθέν ἔργον, ἤρξατο ἤδη λαμβάνων τὴν προσήκουσαν ἱστορικὴν ἐκτίμησιν καὶ δικαιοσύνην. Ὁ ἥρωας τοῦ ἀνοσίου πολιτικοῦ τολμήματος, ὁ δηώσας τὴν Εὐρώπην πρὸς κορεσμόν προσωπικῆς φιλοδοξίας μᾶλλον, ἢ πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἠθικῆς τινος ἀρχῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, θέλει λάβει ἡμέραν τινα τὴν προσήκουσαν αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνόσῳ ἢ ἀνθρωπίνῃ συνείδησις ζωηρὰ θέλει αἰσθάνεται τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἐνόσῳ ἢ ἠθικότης καὶ τὰ πρώτιστα αὐτῆς στοιχεῖα, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἐλευθερία, θέλουσι διέπει τὸν βίον τῶν λαῶν καὶ τῶν αἰτόμων.

Δούλος καὶ τύραννος, ἀμφότεροι ὑπέχουσι εὐθύναι, ὁ μὲν τοῦ σκίφου

¹ Gohier Mémoires tom. Ier, p. 199, παρὰ Barni Napoléon Ier.

στρου, ὁ δὲ τῶν δεσμῶν, εἶπεν ὁ Λαμαρτίνος¹. Αὕτη ὀφείλει νὰ ᾔηται ἢ ἀληθὲς καὶ ἀμερόληπτος κρίσις τῆς ἱστορίας. Ὁ ἔχων τὰ μέσα ν' ἀντι-
ταχθῆ, κ' ἐν τούτοις ἠλιθίως ἐπιτρέπων εἰς τὸν τυχόντα νὰ ληστεύσῃ αὐ-
τὸν, εἶναι ἐξίσου ὑπεύθυνος καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐνώπιον τῆς κοινωνίας· ὁ
ἄνθρωπος, ὁ ἔχων ἐμφυτον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ὁ ὀφείλων νὰ
ποιῇ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, δὲν δικαιούται κατ' ὄλο-
κληρίαν ἐπὶ τοῖς πικρήμασιν ἐκείνοις, ὧν αὐτὸς οὕτως ἠδύνατο νὰ προλάβῃ
καὶ τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς συνεπείας. Δὲν πταίουσιν μόνον οἱ τυράννοι, οἱ κα-
ταχρώμενοι τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινωνίας· οἱ λαοὶ, εἰς τὰ
λάθῃ τῶν ὁποίων οὗτοι ἀντλοῦσι τὴν μυστικὴν αὐτῶν ἰσχὺν, εἶναι συμμετο-
χοὶ πάσης αὐτῶν ἀποπείρας κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος καὶ ἐλευ-
θερίας. Ὁ ἐλάχιστον φιλοσοφήσας ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπαναστάσεων
καὶ τῶν πολιτικῶν τολμημάτων, ἀναμφίβολον θέλει ἐξαγάγει συμπέρασμα,
ὅτι τὰ σπουδαιότερα καὶ ἰσχυρότερα ὄπλα παρέσχε τοῖς τυράννοις αὐτῆ τῶν
λαῶν ἡ ἀκηδία καὶ ἀδιαφορία ἐπὶ τοῖς ἐμφύτοις ἐκείνοις δικαίοις, ἐφ' ὧν
ὀφείλει νὰ στηρίζηται πᾶσα κοινωνία. . .

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τούτου τολμημάτος καθιδρυθείσης νέας τῶν
πραγμάτων τάξεως ἄρχεται ἡ ἀντεπανάστασις, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰ πρὸ τῆς
ἐπαναστάσεως ἰσχύοντα ἀρχαῖα καθεστῶτα ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ καὶ πο-
λιτείᾳ. Ἡ κυβερνητικὴ συγκέντρωσις, ἡ καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰσχύουσα,
ἡ ἀποφόρῳσα πᾶσαν ἀκμὴν καὶ ῥώμην, πᾶσαν κύντενέργειαν τοῦ κοινωνικοῦ
ὀργανισμοῦ, ὁ φοβερώτερος σύμμαχος τοῦ δεσποτισμοῦ διὰ πᾶσαν κυβέρνησιν,
οἰανδῆποτε πολιτικὴν ἔκφρασιν φέρουσαν, ἐπανωρθώθη καὶ πάλιν διὰ τοῦ
κυβερνητικοῦ τοῦ Ναπολέοντος οἰκοδομήματος· καὶ οὕτω διὰ τῆς συγκεντρώ-
σεως ταύτης ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία περιεβλήθη ἑταεὶ τὰ σάβαννα φθισικοῦ πο-
λιτικοῦ βίου, ἀδυνατοῦσα σπουδαίως καὶ ἐρρωμένως νὰ ἐμφυτήσῃ σθένος εἰς
τὸ μαραινόμενον σῶμα τῆς κοινωνίας.

ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοιοῦτου πολιτικοῦ συστήματος ἡ Γαλλία ἀπολέσασα
πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς ὀργανισμῷ, ἣν εἶχε κατακτήσει
διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, μετεβλήθη τελῶς εἰς στρατῶνα, ἰεραρχικῶς διε-
πόμενον κατὰ τὰ νεύματα καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχοντος αὐτῆς. Ἐκτοτε
ἔν ὡς στρατιωτικὴ δύναμις ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐπὶ τινὰ χρόνον,
ἀλλ' ὡς πολιτικὴ δύναμις, ὀφείλουσα ν' ἀντλή τὴν πραγματικὴν αὐτῆς
ἰσχὺν ἐν ἐλευθέρῳ καὶ ζωτικῷ ὀργανισμῷ, συνετρίβη· στρατιωτικὴ ἦττα
ἐπενεγκοῦσα τὴν πτώσιν αὐτῆς, κατέδειξεν ὅτι οὐχὶ ὁ ὄγκος καὶ ὁ ἐξωτερι-
κὸς κολοσσὸς ἀποτελοῦσι τὴν ἰσχὺν ἐνὸς ἔθνους, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία
καὶ ἡ λογικὴ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας, ἧς τοῦτο ἀπολαμβάνει.

Οἱ Πιασῶται τῆς συγκεντρώσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὧν τοσοῦτον εὐπορεῖ
κατὰ δυστυχίαν ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἐπιστήμη ὄλων τῶν κομμάτων, οὐδέ-

¹ La martine. Meditations, Bonaparte.

ποτε ἐνόησαν τὴν ἀλλοθίειν μεθ' ἑλκας τὰς συμφορὰς, ἅς ἀπὸ οὐκὼ ἤδη δεκαετηρίδων ὑφίσταται τὸ γαλλικὸν ἔθνος· μελετῶντες τὴν πολιτείαν οὐχὶ ὡς ὀργανισμόν τέλειον, ἀλλ' ὡς τυχαῖον τινὰ μηχανισμόν, διευθύνοντα τὴν κοινωνίαν, οὐδέποτε κατενόησαν τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Γαλλίας. Αὐτὸς ὁ Θιέρτος, ἀποθαυμάζων τὸ συγκεντρωτικὸν τοῦτο σύστημα, δι' οὗ ὀλοκλήρως ἡ Γαλλία μετεβλήθη εἰς στρατιῶνα, ζῶντα καὶ σκεπτόμενον συνφθὰ τῆ βουλήσει τοῦ ἀρχιστρατηγού, τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν αὐτοῦ, ἐκφράζεται συμπεραίνων οὕτω περὶ τοῦ νέου κυβερνητικοῦ συστήματος τῆς γαλλικῆς πολιτείας, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἰδίως τελειοποιηθέντος, ἀλλὰ καθὰ διὰ πραγμάτων ἀπέδειξεν ὁ Ἀλέξιος de Tocqueville¹, κληροδοτηθέντος ὑπὸ τῆς ἀρχαίας μοναρχίας :

« Εἰς τὴν ἀπλήν, καθαρὰν καὶ γόνιμον ταύτην ἰδέαν ὀφείλομεν τὴν σήμερον ἐν Γαλλίᾳ ὠραίαν διοικήτην! Ὁ πρῶτος Ὑπάτος κατέστησεν ἐν ἑκάστῳ τῆς χώρας διαμερίσματι νομάρχην ἐπιφορτισμένον, οὐχὶ νὰ ἐκκαλήται τὴν διαχείρισιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων παρὰ τινὶ πολυμελεῖ διοικήσει, ἀλλὰ νὰ ἐνεργῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος· οὗτος ὁ νομάρχης ἦτο συγχρόνως ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν νομῶν, ἀλλὰ ταύτας ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ νομαρχικοῦ συμβουλίου καὶ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τούτου ψηφισθεισῶν χρηματικῶν χρησιμῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τῶν ἀνεξαρτήτων δήμων εἶχε καταδικασθῆ καθ' ὀλοκλήρως, ὁ δὲ *Dicrès*, εἰς ὃν ὀφείλετο ἢ εἰς κεχωρισμένους δήμους διαίρεσις τῆς Γαλλίας, ἐν τῷ νέῳ αὐτοῦ Συντάγματι μετέβλε τὴν ἀρχὴν τοῦ δήμου διὰ τοῦ νομοῦ, ὁ πρῶτος Ὑπάτος ἐχρήσατο ταύτῃ τῆ διαίρεσει, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ τέως ἀνεξαρτήτου ἐπαρχικοῦ διαμερίσματος. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἡ δημοτικὴ διοικήσις μετετέθη ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς θέσει, τοῦτέστιν ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ, πόλει ἢ πολίχνῃ· μετὰξὺ δὲ τοῦ δήμου καὶ τοῦ νομοῦ ἐδημιουργήθη μέσος τις βαθμὸς διοικήσεως, τοῦτέστιν ἡ ἐπαρχία. Μεταξὺ τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ δημάρχου ὤφειλε νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἐπαρχος, ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ νομάρχου ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ ἀριθμὸν τινὰ δήμων, ἐξήκοντα, ὀγδοήκοντα ἢ ἑκατὸν, περισσοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ νομοῦ. Ἐπὶ τέλους δ' ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ ὤφειλε νὰ ὑπάρχῃ δήμαρχος, ἐκτελεστικὴν ὡσαύτως ἐξουσίαν ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὴν συμβουλευτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐν τῷ δημοτικῷ συμβουλίῳ, δήμαρχος, ὑπ' ἀλλήλους ἀπ' εὐθείας ἐξαρτώμενος ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πρὸς διαχείρισιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, δημοτικὸς ὑπ' ἀλλήλους καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιτοπίους ὑποθέσεις, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ δήμου διευθύνων τὰ συμφέροντα αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν διηγεκῆ δ' ἐπαγρύπνησιν τυγχάνων τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ ἐπάρχου, συνεπῶς τῆς πολιτείας.

« Τοιαύτη εἶναι ἡ θαυμασιὰ ἱεραρχία, εἰς ἣν ἡ Γαλλία ὀφείλει διοικήσιν

1 Ἐν τῷ πολλοῦ λόγου ἀξίῳ αὐτοῦ συγγράμματι: *L' Ancien Régime et la Révolution*.

ἀπαρξίμιλλον διὰ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ἀκρίβειαν τῶν πράξεων, τὴν καθαρότητα τῆς λογοδοσίας, τὸ δὲ πάντων λόγου ἄξιον, ὅτι κατώρθωσεν ἐν ἑξαμήνῳ διαστήματι χρόνου νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐννοεῖται ἐνὸς μοναδικοῦ πνεύματος, τοῦ πρώτου Ὑπάτου, καὶ διὰ μοναδικῆς ἐπίσης εὐμενεῖας τῶν περιστάσεων, διότι πανταχοῦ ὑπῆρχε φρίκη κατὰ τῆς ἀταξίας καὶ δίψα πρὸς τάξιν, ἀηδία δὲ πρὸς τὴν ἀδολοσχίαν καὶ κλίσις πρὸς τὰ ταχέα καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα. . . . Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπαρχικὴ καὶ δημοτικὴ ἐν Γαλλίᾳ κυβέρνησις: εἰς ἀρχηγὸς τῆς πολιτείας, νομάρχης, ἑπαρχος, ἢ δήμαρχος, διεκπεραιούντες πᾶσας τὰς ὑποθέσεις: συμβούλιον συμβουλευτικόν, συμβούλιον νομοῦ, ἐπαρχίας ἢ δήμου, ψηφίζοντα τὰς ἐπιτοπίους δαπάνας: εἶσα μικρὸν δικανικὸν σῶμα, τεθειμένον παρὰ τὸν νομάρχην, μόνον πρὸς χρησίαν τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης: κυβέρνησις ὑποκειμένη ἀπολύτως εἰς τὴν καθολικὴν κυβέρνησιν χάριν τῶν ὑποθέσεων τῆς πολιτείας, καὶ, εἰ καὶ ἔχουσα τὴν ἰδίαν αὐτῆς γνώμην, ἐποπτευομένη καὶ διεπομένη καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς νομαρχικὰς καὶ δημοτικὰς ὑποθέσεις. Ἡ τάξις δὲν ἔπαυσεν ἀρχουσα, πολλῶν δὲ μᾶλλον ἢ δικαιοσύνη, ἀφ' ὅτου τὸ ὄραϊον καὶ ἀπλοῦν τοῦτο πολιτικὸν σύστημα ἰσχύει μεταξύ ἡμῶν, τοῦτέστιν ἀπὸ ἡμίσεως περίπου αἰῶνος, ἐννοεῖται δὲ ὅτι αἱ λέξεις τάξις καὶ δικαιοσύνη, καθὼς ἀπασαὶ αἱ λέξεις τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν σχετικὴν μόνον ἔχουσιν ἀξίαν, σημαίνουσαι ὅτι ὑπὸ τὴν διοικητικὴν ἑποψίν ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ τοσοῦτον ὀλίγη ἀταξία, τοσοῦτον ὀλίγη ἀδικία, ὅσην εἶναι δυνατόν νὰ εὐχηθῇ τις ἐν μεγάλῃ πολιτείᾳ»¹.

Δημιουργὸς τοῦ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πρώτου Ὑπάτου γενομένου τούτου συντάγματος ὑπῆρξεν ὁ πολύτροπος ἐκεῖνος ἀεθῆς Σιεγὸς, ὁ καὶ τοσοῦτων ἄλλων πολιτικῶν συνταγμάτων ἐν Γαλλίᾳ δημιουργὸς, ἀπάντων ἐννοεῖται κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐκάστοτε ἀρχούσης πολιτικῆς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἀπόψεως. Ἡ ἀρχουσα ἰδέα τοῦ νέου τούτου τῆς ὑπατείας συντάγματος ὑπῆρξε τὸ ἀκόλουθον δόγμα τοῦ περιωνύμου πολιτικοῦ νομοθέτου, ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως μετατεθέντος ἤδη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν τάσεων τῆς νέας δικτατορίας: «*La confiance doit venir d'enbas, le pouvoir doit venir d'en haut*», καὶ διὰ τοῦ δόγματος τούτου, τοῦ ὑποθάλλοντος τὸν δεσποτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐνεκκινήθη ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐκτρομακτικὸν σύστημα συγκεντρωτικῆς πολιτείας, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἀπαθχυμάζει ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν θεωρηματιῶν τοῦ συστήματος τούτου ἀπασα ἡ Εὐρώπη φθονεῖ τὴν Γαλλίαν. . . Δὲν εἶναι ἴδιον τῆς παρούσης ἐργασίας ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυσις καὶ κριτικὴ ἔρευνα τοῦ συντάγματος τούτου, δι' οὗ ὁ Ναπολέων κατώρθωσε νὰ στερεώσῃ ἐπὶ ἰσχυρὸν χρόνον τὸν δεσποτισμὸν αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' empire, tom. 1er, p. 119—121.

ἀφειτηρία τῆς ἐλαττωματικῆς κατστάσεως τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, διατελεῖ δ' αἰείποτε τὸ πρῶτιστον τῶν κωλυμάτων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ παγίωσιν τῆς ἀληθοῦς ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερίας. Ἐν τῇ κατόπιν μελέτῃ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας πασῶν τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐπαναστάσεων, θέλομεν ἀποδείξει εὐρύτερον, ὅτι ἕνεκα τῆς Συγκεντρώσεως, τῆς θαυμαστῆς ταύτης κατὰ τὸν Θιέρσον *ιεραρχίας*, οὐδέποτε ἡ πατρὶς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 ἀπήλκυσεν ἀληθοῦς ἐλευθερίας. Δὲν ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἐλευθέρων τὴν πολιτείαν ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἐλεύθερος αὐτῆς τύπος, κατ' οὐσίαν δὲ ὑπὸ πνεύματος δεσποτισμοῦ καὶ ἀπολύτου αὐθεντείας διαπνεύμενος. Ἡ πολιτεία, ὅπως ἢ ἐλευθέρω, ὀφείλει ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος, ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῆς δράσης καὶ διανοουμένης. Μοναρχία, ἀριστοκρατία, καὶ ὅπως ἄλλως λέγονται οἱ διάφοροι πολιτειακοὶ τύποι, εἶναι ἐκφράσεις κεναὶ καὶ ἀφηρημέναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἡ δὲ ἱστορία παρέχει ἡμῖν παραδείγματα μοναρχιῶν ἐλευθερώτερον κυβερνωμένων πολλῶν κατ' ὄνομα μόνον δημοκρατικῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς ἄρχει οὐχὶ ἡ ἐλευθερία, ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὐθεντεία ἐλευθέρως δῆθαι κυβερνήσεως.

Ἀφοῦ διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ Ὀμιγλώδους οἱ ἱερώτεροι νόμοι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀσυστόλως κατεπατήθησαν, φυσικῶς τῷ λόγῳ αἰ συνέπειαι τῆς αἰμοσταχοῦς ἱεροσυλίας, δυνάμει τῆς ὁποίας ὁ Βοναπάρτης κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Γαλλίᾳ, ὑπῆρξεν ἀντάξιαι. Ἡ Γαλλία ἀπηλευθερώθη τέλος τῆς ἐπικινδύου ἀδολοσχίας τῶν ἰδεολόγων, ὅπως περιβλήθη τὸν κλοιὸν τῆς ἀκινδύου συγκεντρωτικῆς στρατοκρατίας τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου.

Διὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος ὁ Ναπολέων, ἀφομοιώσας τὴν Γαλίαν, τὰς διαφόρους αὐτῆς τάσεις καὶ ἀτομικότητας εἰς μίαν καθολικὴν βούλησιν, ἐξαρτωμένην ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου αὐτῆς ἀρχόντος, ἐπέζητησε φυσικῶς τῷ λόγῳ ν' ἀφομοιώτῃ καὶ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῆς συνείδησιν συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ. Ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμένῃ πολιτείᾳ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ κατανόησῃ καὶ ν' ἀναχθῇ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐν μέσῳ τῶν οἰκτρῶν αὐτῶν αὐτῆς παρεπλανήσεων ἐνεκαίνισσε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ Ἐπαναστάσις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἀρχὴ καὶ θεμέλιον πάσης πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἥμιστος εἶναι εὐάρεστος εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ ὑποδουλώσωσιν ὑπὸ τὴν ἀπᾶλυτον αὐτῶν βούλησιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως κατεργάζεται ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ αὐτῆς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, δίδει νεῦρα αὐτῇ καὶ δυνάμεις καὶ ἐξεγείρει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πάντα τὰ αἰσθητά καὶ τὰς τάσεις, ὧν οὗτος κτίσται ἐπιδεικτικός. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνος διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, τοῦ Σπινόζα, τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου, τοῦ Βολταίρου ἀνεκήρυξεν, ἐν τισὶ δὲ πολιτείαις καὶ ἐπραγμάτωσε τὴν μεγάλην κτῆσιν τῆς νεωτέρας

ἐπιστήμης, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, καθ' ἧς μετὰ τοσούτης μανίας τὸ σκοτεινὸν πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ καθολικισμοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατηγωνίστατο.

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐν τῷ ὄργανῳ αὐτῆς κατεδίωξε μὲν τὸν καθολικισμόν, ἔν ὑπελκμήσαντε πολέμιον συνωμότην τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐτεβόσθη πᾶσαν θρησκείαν, ἐπόταν αὕτη δὲν ἐπεζήτει, καταχρωμένη τὴν συνειδήσιν τῶν εὐπίστων, νὰ ἐπαμβῆ καὶ δικταζῆ τὸν δίκασμον τῆς κοινωνίας. Ἐνεκα τῆς καταιγίδος τῆς ἐπαναστάσεως ἐπῆλθεν ἀναμφιβόλως σύγχυσις εἰς τὰ πνεύματα, ἀλλ' οὐδέποτε κατίσχυσεν ἡ ἀθεΐα. Οἱ κορυφαῖοι τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς ὑπῆρξαν αὐτὸ τοῦτο θεϊταί, ὅσοι τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ρουσσώ καὶ τοῦ Βολταίρου, ἐχθροὶ τοῦ καθολικισμοῦ, προσπαθήσαντες ἴσως ἐν τισὶ περιστάσει νὰ ἐφραμύσωσι τὸ πολυθρύλλητον τοῦ Βολταίρου λόγιον *écrasez l'infame*, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνόησαν νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις εἰς τοὺς ἀλλογνώμοντας· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ροβеспιέρρου ἀνάγκη τῆς λατρείας τοῦ Λόγου ὡς ὑπερτάτου ὄντος, ἔσχε σαρκοδικῆν μόνον καὶ στιγμιαίαν ἀπήχησιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ἐκείνην διέτρεχεν ἴσως κίνδυνον ἐν τῇ συνειδήσει τῆς τετρακγμένης κοινωνίας ὁ καθολικισμὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας, ἰδέα ἔμφυτος καὶ ἀναπόφευκτος ἐν πάσῃ ἐποχῇ καὶ κοινωνίᾳ.

Ἡ τοῦ δικαίως καταδιωχθέντος καθολικισμοῦ ἀντίδρασις εἶρε παρὰ τῷ νέῳ Βοναπάρτη τὸν φυσικὸν αὐτοῦ προστάτην καὶ σύμμαχον· ὁ Μωυσῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἰδέας ἀνέτειλεν κίφνης διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμημάτος τοῦ Ὁμηροδόου. Ἡ δεσποτικῶς κατασκευασθεῖσα πολιτεία δικαίῳ τῷ λόγῳ ὄφειλε νὰ διαπνέηται ὑπὸ ἀναλόγου θρησκευτικῆς ἀρχῆς· καὶ αὕτη ἐπραγματώθη ἐν τῇ πολυθρύλλητῳ μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικῆς συμβάσει (Concordat), ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1800. Διὰ τοῦ νέου δὲ τούτου τολμημάτος ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐσβόναυτο δεύτερον καὶ στερεώτερον διὰ τῶν ῥακῶν τῆς θρησκευτικῆς δεσποτείας, ὡς πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐσβόναυτο διὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, περὶ οὗ ἤδη ὁ προσηκῶν ἐγένετο λόγος.

Ἡ ἱστορικὸς τῆς Ὑπαιθείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἔχει λόγους νὰ θαυμάσῃ τὸ νέον τοῦτο τοῦ Ναπολέοντος τρόπιον, τὴν μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικὴν σύμβασιν τοῦ πρώτου Ὑπᾶτου. Ἐνδομύχως ἀληθῆς Βολταϊρισμός, αὐτωπὶ ἐκφράζεται περὶ τοῦ ἀνορθωθέντος καθολικισμοῦ: «Ἡ ἀγνή, ἠθικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ αὕτη θρησκεία ὑφίστατο: ἦτο ἡ γηραιὰ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, θεῖον κατὰ τοὺς μὲν ἔργον, ἀνθρώπινον κατὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην πάντων βαθὺ ἐξόχου μεταρρυθμιστοῦ προϊόν· μεταρρυθμιστοῦ ἐπὶ δεκαοκτῶ αἰῶνας ἐρμηνευθέντος ὑπὸ τῶν Συνόδων, εὐρυτάτων συνελεύσεων τῶν σπουδαίων πάσης ἐποχῆς πνευμάτων, συζητούντων ὑπὸ τὸν τίτλον τῶν κίρσεων πάντᾳ τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας, ἀπαδεχομένων δι' ἕκαστον τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης εἰμαρμένης τὰς εὐπροσωποτέρως, τὰς

κοινωνικωτέρας τῶν γνωμῶν, ἀποδεχομένων αὐτὰς, οὕτως εἶπεῖν, κατὰ πλειοψηφίαν τοῦ ἀνθρώπινου γένους, παραγόντων ἐπὶ τέλους τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῆς ἀμεταβλήτου διδασκαλίας, τὸ καλούμενον ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ὁ Βοσσεύτης, ὁ Λεϊβνίτιος, σταθμίσαντες κατὰ πρῶτον ἅπαντα τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα, προσῆλθον νὰ ὑποτάξωσι τὸ ἀγέρωχον αὐτῶν πνεῦμα! Μάλιστα, ὑφίστατο εἰσέτι ἡ θρησκεία ἐκείνη, ἡ ταξινομήσασα ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἅπαντας τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς, ἡ διατυπώσασα τὰ ἥθη αὐτῶν, ἡ ἐμπνεύσασα τὰ ἄσματα καὶ παρασχούσα τὴν ὕλην τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης, ἡ ἐπιβαλοῦσα τὴν σφραγίδα αὐτῆς ἐν ταῖς ἐθνικαῖς αὐτῶν ἀναμνήσεσιν, ἡ ὑποδείξασα διὰ τοῦ συμβόλου αὐτῆς τὰς σημαίας των ἐκ περιτροπῆς ἠττημέναις ἢ νικητηρίαις! Εἶχεν ἀληθῶς ἐκλίπει αὕτη ἐπὶ στιγμὴν ἐν τινι τῶν μεγάλων καταιγίδων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος· ἀλλὰ τῆς θυέλλης παρελθούσης καὶ ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τῆς πίστεως, ἐπανευρέθη καὶ πάλιν ἐν ταῖς μυχαῖς τῶν ψυχῶν, ὡς ἡ φυσικὴ καὶ ἀναπόφευκτος πίστις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης.

«Τί τὸ μάλλον ὑποδειγμένον, τὸ μάλλον ἀνγκυαῖον ἐν ἔτει 1800, ἢ ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ πρὸς στιγμὴν ἀνατραπέντος βωμοῦ τοῦ ἀγίου Λουδοβίκου, τοῦ Καρολομάγνου καὶ τοῦ Κλόβιος; Ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις ἤθελε καταστῆ γελῶτος, ἀνακηρυττόμενος προφήτης ἢ ὀπτασιοστής, ὑπεκρίνατο τὸ ἀληθὲς ὑποδειχθέν αὐτῷ ὑπὸ τῆς Προνοίας πρόσωπον, ἐπανορθῶν διὰ τῶν νικηφόρων αὐτοῦ χειρῶν τὸν σεβάζομιον ἐκεῖνον βωμὸν καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος ἐπαναφέρων εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ τοὺς λαοὺς τοὺς ἀποπλανηθέντας ἐπὶ τινι χρόνον. Καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη τῆς δόξης αὐτοῦ μόνον διὰ τοιοῦτον ἔργον! Ἐξοχὰ πνεύματα οὐχὶ μόνον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν βασιλέων, ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Φρειδερίκος, εἶχον ἐκχύσει τὴν περιφρόνησιν αὐτῶν κατὰ τῆς καθολικῆς θρησκείας, δόντες τῶν χλευασμῶν τὸ σύνθημα ἐπὶ πεντηκονταετίαν. Ὁ δὲ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὁ κεκτημένος ὅσον καὶ ὁ Βολταῖρος πνεῦμα, ἀλλὰ μείζονα δόξαν τοῦ Φρειδερίκου, μόνος ἠδύνατο διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ἂν ἐνέπνεε, νὰ καταρρίψῃ τοὺς χλευασμοὺς τοῦ τελευταίου αἰῶνος»¹.

Οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἀνθρώπων ἄνευ θρησκευτικῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων· ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας εἶναι τὸ ἄκρον ζῶτον, ἡ κορωνὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἡ ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἰδέαν συνδέουσα τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους. Ζωηρὰ ἢ χαλαρὰ, ἀνακλόγως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, κέκληται ἀείποτε νὰ ἐκπροσωπῇ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῶν ἰσχυροτάτων στοιχείων καὶ ἐλαττηρίων τῆς πνευματικῆς ἐνός ἔθνους ἀναπτύξεως.

Ἄλλὰ τίνας ἐστέρειτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἡ τετρακαγμένη συνείδησις τῆς γαλλικῆς κοινωνίας; Ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων παραφορῶν τῆς Ἐπανασ-

¹ Thierry, Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème p. 159—160.

στάσεως οὐδέποτε εἶχεν ἐγκαταλίπει αὐτὴν ἢ ὑψηλὴ τῆς θρησκείας ἰδέα, ἀλλ' ὡς ἀκτίς παρήγορος καθωδήγει αὐτὴν διὰ τῆς πυκνῆς σκοτίας, ἣν εἶχε διεγείρει ἡ καταγιγίς τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς. Ἀληθῶς ὁ ἐξεγερθεὶς λαὸς κατεδίωξε καὶ προέγραψε τοὺς ἱερεῖς τοῦ καθολικισμοῦ καὶ ἀνέτρεψε τοὺς βωμοὺς αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ὁποίων εἶχον γονυπετήσαι ἄλλοτε πεπληρωμένοι ἀληθοῦς πίστεως οἱ πρόγονοι αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ταύτῃ, ἣτις ὀφείλει νὰ κριθῆ οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας περιστάσεις, ἐν αἷς διετέλει ἡ κοινωνία, ὁ λαὸς ἐξεδίκαιτο ὁλοκλήρων αἰώνων τὰς ἀτιμίας, ὧν ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας διετέλει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἣς τὴν αὐθεντείαν ἐζήτει ν' ἀποδείξη' πράττων ὅσα ἔπραττεν, ἐπετίθετο κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ, οὐχὶ δὲ κατὰ τῆς θρησκείας· ὁ καθολικισμὸς διὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὤφριλε νὰ ᾔηται τὸ σύμβολον πάσης δεσποτείας, ἢ ἀρνήσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, ἢ ὑποταγὴ εἰς τὸ δόγμα, εἰς τὴν παρχόσιν· συνακτῆς λοιπὸν φερουμένη εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς τὰ ἀνακηρυττόμενα ὑπ' αὐτῆς δόγματα, ὤφριλε ν' ἀποκηρύξη αὐτὸν, νὰ τὸν διαγράψῃ ἀπὸ τοῦ νέου αὐτῆς κοινωνικοῦ κώδικος· καὶ τοῦτο ἔπραξεν. Ἀληθῶς ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ συνέβησαν ἔργα, δικτατορικά τὰς συνειδήσεις, ἐτελέσθησαν καταχρήσεις καὶ ὄργια, ἀνάξια λαοῦ περωτισμένου, ζητοῦντος νὰ θεμελιώσῃ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ποῖα ἐπανάστασις ἐγένετο ποτε ἄνευ ὀδυνηρῶν ἐπεισοδίων, κηλιδούντων τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἅτινα ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὸν πυρετὸν τῆς ἠθικῆς ἐξάψεως, ὑφ' ἣς προσκλήθησαν, ἢ εἰς προβεβουλευμένην καὶ λελογισμένην μελέτην; Ἐπανάστασις ἄνευ πυρετοῦ, ἄνευ συγκινήσεων, ἄνευ παρεκτροπῶν εἶναι τι ἀκατάληπτον ἐν τῇ δράσει τῆς ἱστορίας, ὡς εἶναι ἀκατάληπτος ἡ καταγιγίς ἄνευ ἀστραπῶν καὶ κεραυνῶν, ἐπιβλαβῶν ὑπὸ τινος ἐπόψεως, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀναγκαίων πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μεμολυσμένων νεφῶν, ὑφ' ὧν τέως ἐσαρύνετο ἡ ἀτμόσφαιρα.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων καθίστατο κύριος τῆς Γαλλίας, διανοήθη νὰ δεσμεύσῃ οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν συνείδησιν. Ἡκιστα ἐσκέφθη περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματός ἐν τῇ πατρίδι του, προσεπάθησε δὲ μόνον ν' ἀνυψώσῃ τὸν καθολικισμὸν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περιωπῇ, καλῶς ἐνοῶν, ὅτι διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πνευμάτων ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ πραγματικώτερον τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ὑποδούλωσιν. Τὸ ἀληθὲς ἐλατήριον τῆς μετὰ τῆς παπικῆς ἐδρας συνθήκης αὐτοῦ (Concordat), ἦτο ὅπως καταστῆ *Καλίφης, Δαλαϊλάμας, Γυάρος, ἀρχηγὸς* τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων. Βραδύτερον, ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἑλένῃ, οὕτως ἐξέθετε τὰς σκέψεις, αἵτινες ὑπηγάδρευσαν αὐτῷ τὴν Συνθήκην ταύτην, ὁ ἐπικληθεὶς ἐπανορθωτῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ: αὐσκόλως ἤθελέ τις πιστεύσει ὅσας εἶχον νὰ ὑπερικήτω δυσχερείας πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ καθολικισμοῦ· ἠδυνάμην νὰ ἔχω

πλείονας ἐθέλοντάς ἀκολουθούς, ἀν ἤθελον ἀνυψώσει τὴν σημεῖαν τῆς διαμαρτυρήσεως. Τούτου ἕνεκα ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας μετὰ μεγάλου κόπου κατώρθωσα νὰ καταστήσω ἀποδεκτὴν τὴν συνθήκην, ἐνῶ πολλὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ ὑπεχώρησαν, συνομνύοντα ν' ἀποφύγωσιν αὐτήν. — Δοιπόν! ἔλεγον ἀλλήλοις, ὡς καταστῶμεν διαμαρτυρόμενοι, ὅπερ οὐδαμῶς θέλει ἀποδέξει εἰς ἡμᾶς. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, ἐφ' ὧν διετέλουν τεθειμένος, ἠδυνάμην νὰ ἐκλέξω μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρήσεως, πρὸς ἣν δύναται τις εἰπεῖν ἀληθῶς, ὅτι ἔπικσαι τῆς στιγμῆς ἐκείνης αἱ διαθέσεις ἔτεινον. Ἀλλὰ . . . διὰ τοῦ καθολικισμοῦ κατώρθουν εὐχερέστερον ἅπαντα τὰ μεγάλα σχέδιά μου. . . . Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διὰ τοῦ καθολικισμοῦ εἶχον ὑπὲρ ἐμοῦ τὸν πᾶπαν· διὰ δὲ τῆς ἐπιρροῆς μου καὶ τῶν ἡμετέρων ἐν Ἰταλίᾳ δυνάμεων εἶχον τὴν ἐλπίδα θάσσον ἢ βράδιον, δι' οἷου δήποτε μέσου, νὰ κατορθώσω τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πάπα, διὰ ταύτης δὲ ὅποιε ἐπιρροή! ὅποιος μοχλὸς γνώμης ἐπὶ τοῦ ἐπιλοίπου κόσμου! Ἐπέναντι τῆς ὀριστικῆς καὶ ἐναργοῦς ταύτης σκέψεως, ἣτις ὠδήγει αὐτὸν εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς μετὰ τοῦ Πάπα συνθήκης, τί ἀποκρίνεται ὁ ἱστορικός τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας, δικαιολογῶν τὸν ἥρωα αὐτοῦ; ἢ ἄνκτραφεις ἐν χώρᾳ βαρβάρῳ καὶ ἀπαιδέυτῳ, ὑπὸ τὰ ὄπλα εὐσεβοῦς μητρὸς, ἠσθάνετο ἐν τῇ θέᾳ τοῦ γηραιοῦ καθολικοῦ βωμοῦ ἐξεγειρομένης τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, τοσαύτον ἰσχυρὰς αἰείποτε ἐπὶ εὐαισθητοῦ καὶ μεγάλης φαντασίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν φιλοδοξίαν, ἣν τινες τῶν κατηγορῶν αὐτοῦ ἠδουλήθησαν νὰ παρκατήσωσιν ὡς τὸ μοναδικὸν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐλαττήριον, οὐδὲν τοιοῦτον εἶχε κατὰ τὴν ἐπαχὴν ἐκείνην, ἢ τὴν ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἀγαθουργίαν. Καὶ ἀναμφισβότως ὀφείλει νὰ ᾔηται συγγνωστός, ἀν διέβλεπεν αὐξήσιν τινα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβὴν τοῦ τελεσθέντος τούτου ἀγαθοῦ. Εἶναι εὐγενεστάτη, νομιμωτάτη φιλοδοξία ἢ ζητοῦσα νὰ θεμελιώσῃ τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀληθῶν ἀναγκῶν τῶν λαῶν. ¹

Τοιοιουτρόπως μετὰ τασαύτην αἰδέων πάλιν ἡ γαλλικὴ ἐπαναστάσις ἀπέληξεν εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν δεσποτισμὸν τοῦ Ναπολέοντος· ἡ πολιτεία ἀπορροφηθεῖσα ἐν συγκεντρωτικῇ κυβερνήσει, τὰ δίκτυα τῆς ὁποίας περιέβηλλον πᾶσαν ἐλευθέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, κωλύοντα αὐτὴν νὰ ἀναπνεύσῃ, νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐλευθέρως, ἢ θρησκευτικῆ συνείδησις, ὑποταγεῖσα εἰς τὸν δεσποτισμὸν τῆς ἐκκλησίας, συμμαχισμένη τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ χάριν ἰδιαιτέρων σκοπῶν, ἐδεσμεύθησαν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς πέδης τοῦ θριαμβεύσαντος καθολικισμοῦ. Τοσοῦτοι δὲ ἀγῶνες, τοσαῦταί θυσίαι, αἱ εὐγενεῖς ἐπαγγελίαι τῆς ἐπαναστάσεως κατέληξαν καὶ πάλιν εἰς τὸν διπλοῦν δεσποτισμὸν τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ σχέδια τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ναπολέοντος ἐξεπληροῦντο· παρκατεμάζων τὴν μετὰ τοῦ

¹ Thiers, Histoire de Consulat et de l' Empire Tom. 3ème p. 161.

Πάπα Σύμβαση, ἐσκέπτετο : α' Ἐχω χρεῖαν τοῦ ἀληθοῦς καθολικοῦ, ἀποστολικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ Πάπα, τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ ἐδρεύοντος· διὰ δὲ τῶν γαλλικῶν ὄπλων καὶ σχεδίων ἔσομαι αἰείποτε ὁ πραγματικὸς αὐτοῦ κύριος. Ἄνεγείρων τοὺς βωμοὺς, προστατεύων τοὺς ἱερεῖς, διατρέφων αὐτοὺς καὶ μεταχειριζόμενος, ὅπως ἀρμόζει τοῖς λειτούργοις τῆς ἐκκλησίας ἐν ἀπάσαις ταῖς χώραις, θέλω ἔχει παρ' αὐτοῦ ὅ,τι ζητήσω . . . τὴν γαλήνην τῶν πνευμάτων, τὴν συνένωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν χεῖρά του καὶ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μου».¹

Διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συγκεντρώσεως ὁ Ναπολέων ἦτο πράγματι ἀπόλυτος ἐν Γαλλίᾳ ἄρχων· δὲν ὑπελείποντο ἢ αἱ τύποι μόνον. Εὐτελεῖς θεράποντες τοῦ πρώτου Ὑπάτου, προεξαρχούσης αὐτῆς τῆς ἐκ δημιουργημάτων αὐτοῦ ἀποτελουμένης γερουσίας, ἀπέτειναν αὐτῷ τὴν ἐξῆς προσφώνησιν : « Πολῖτα πρώτε ὑπάτε, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἀποπειράς, ἀφ' ὧν ἡ Πρόνοια ἔσωσεν ἡμῶν ἀναγκαῖον εἰς τὰ σχέδια αὐτῆς, ἐσκέφθημεν : Διωργανώσατε τὴν κοινωνικὴν τάξιν· ἀλλὰ τὸ ἔργον σας εἶναι ἀτελές, διότι στερούμεθα δεσμῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν, ὅπως ἐπιζήση ὑμῶν τὸ σύστημα, ὅ,περ ἐπλάσατε. Δημιουργεῖτε νέαν ἐποχὴν, ὀφείλετε νὰ δικαιωσῆτε αὐτήν· οὐδέν ἐστι λάμπρις μὴ διαρκούσα. Δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἰδέα ἀπησχόλησεν ἡμᾶς ἤδη, διότι τὸ δημιουργικὸν ὑμῶν πνεῦμα περιβάλλει τὰ πάντα μηδὲν λησμονοῦν, ἀλλὰ μὴ ἀναβάλλετε. Πολῖτα πρώτε ὑπάτε, βεβαιώθητε ὅτι ἡ γερουσία ὁμιλεῖ ὑμῖν ἐν ὀνόματι πάντων τῶν πολιτῶν : ἅπαντες τιμῶσι καὶ ἀγαπῶσιν ὑμᾶς· ἀλλ' οὐδεὶς ὁ μὴ σκεπτόμενος συνήθως μετ' ἀγωνίας, τί ἤθελε καταστήσει τὸ σκῆφος τῆς πολιτείας, ἂν εἶχε τὴν δυστυχίαν ν' ἀπολέσῃ τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ, πρὶν ἢ στερεωθῆ ἐπὶ ἀγκυρῶν ἀκλονήτων. Ἄν ἠδύνασθε νὰ ἐρωτήσητε ἅπαντας τοὺς Γάλλους ἀλληλοδιχῶχος ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν ταῖς ἐξοχαῖς, ἠθέλετε ἀκούσει παρ' ἀπάντων ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῶν : « Μέγα ἄνερ, περατώσατε τὸ ἔργον σας, καθιστῶντες αὐτὸ ὅπως καὶ τὴν δόξαν σας ἀθάνατον. Ἐξηγάγετε ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ χύου τοῦ παρελθόντος· ἐνεκα ὑμῶν εὐλογοῦμεν τὰ εὐεργετήματα τοῦ παρόντος· ἐξσφαλίσατε ἡμῖν τὸ μέλλον». Καὶ ἄλλοτε πάλιν ἐν ἑτέρῳ αὐτῆς πρὸς τὸν Ὑπατον προσφωνήματι ἡ Γερουσία ἐξέφραζε τὴν εὐχὴν ταύτην, ἀξίαν τῶν ταπεινοτέρων χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς πτώσεως : α' Ἡ δόξα, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ἀγάπη, τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας, τὰ πάντα προκηρύττουσι τὸν Ναπολέοντα κληρονομικὸν αὐτοκράτορα».²

Τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν τῇ πολιτικῇ συνειδήσει τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἣτις δὲν ἦτο πραγματικὴ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἀπόρριψις, ἀλλὰ τεχνητὴ τις παρέκτασις, προεξαρχόντων τοῦ *Fouché* καὶ τινῶν ἄλλων ὁμοίων ἀποστατῶν

¹ Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 3ème p. 216.

² Ἐκτενέστερον παρὰ Duvergier de Hauranne Histoire du gouvernement parlementaire en France.

τῆς δημοκρατίας, ἐλπίζόντων ὠφελείας καὶ ἀπολαυτῆς ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐν ἧ οὗτοι ἤθελον πρωταγωνιστήσῃ ἀναμφισβήτως, ὡς οἱ πραγματικοὶ αὐτῆς δημιουργοὶ καὶ αἴτιοι, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἰστορίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, εἰ καὶ δὲν δικαιοῦς αὐτὴν παντελῶς, δὲν εὐρίσκει ἐν τούτοις καὶ ἔνοχον θεωρεῖ αὐτὴν ἀποτέλεσμα τῆς μοναρχικῆς ἀντιδράσεως, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατέλαβε τὰ ἐν Γαλλίᾳ πνεύματα· ἐξάγει ἐξ αὐτῆς διδάγματα, φυσικὰ ἴσως διὰ τοὺς ἐπιπολαιῶς γινώσκοντας τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων, ἀλλὰ ψευδῆ διὰ τοὺς μελετῶντας βαθύτερον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς φαινόμενα. Ἀληθῶς τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν, μεθ' ὅσα καὶ ἂν διασχυρίζεται ὁ ἱστορικός, δὲν παρεσκεύασεν οὐτ' ἐπόθησε τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ἀλλ' οἱ περὶ τὸν πρῶτον Ἰππάτον ῥαδιοῦργοι, οἱ χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων τεχνητῶς ἀναπτύξαντες τὴν μοναρχικὴν ἰδέαν ἐν Γαλλίᾳ, τυγάντες δὲ πρὸς τοῦτο συνένοχον τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος τὴν φιλοδοξίαν τοῦ πρώτου Ἰπάτου. Ὁ συγγραφεὺς ἐν τούτοις ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ ἀλλοιώσει τῆς κυβερνήσεως ἐν Γαλλίᾳ διαχέεται μόνον εἰς λυρικὰ αἰτιήματα, θεωρῶν αὐτὴν ὡς φυσικὴν συνέπειαν τῶν προηγουμένων τολμημάτων: «Ὅποῖον θέημα, ἐπιφωνεῖ, δι' ἓν ἔθνος, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν αἰμοσταγή τῆς δημοκρατίας ἀπόπειραν ὑπὸ τὴν Συμβατικὴν, τῆς συγκερασμένης ἀλλ' ἀδρανεῦς δημοκρατικῆς ὑπὸ τὸ Διευθυντήριον, ἀηδίασαν αἰφνιδίως ἐκ τῆς πολυμελοῦς καὶ πολιτικῆς ἐκείνης κυβερνήσεως, ἐζήτει μεγαλοφώνως τὴν χειρὰ στρατιωτικῆς κυβερνήσεως, ἐδείκνυτο πρόθυμον νὰ λάβῃ στρατιωτικὸν ἄρχοντα, καὶ τὸ ὁποῖον ἤθελε ζητήσῃ τὸν ἀτυχῆ Γιουβέρτην ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, τὸ ὁποῖον ὑπεδέχετο αὐτὸν ἐπανερχόμενον ἐξ Αἰγύπτου, ἐκέλευεν αὐτὸν ν' ἀποδεχθῆ ἐξουσίαν, ἣν ἦτο λίαν ἀνυπόμονος νὰ καταλάβῃ, ἀνεδείκνυσεν αὐτὸν Ἰππάτον ἐπὶ δεκαετίαν, εἶτα Ἰππάτον διὰ βίου, καὶ ἐπὶ τέλους κληρονομικὸν μονάρχην, ὅπως ἐξασφαλισθῆ, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ βραχίονος πολεμικοῦ ἀνδρός, ἀπὸ τῆς ἀναρχίας ἐκείνης, ἥς τὸ φοβερὸν φάσμα τὸ παρηκολούθει ἀδικόπως! Ὅποῖον διδάγμα διὰ τοὺς πολιτικούς ἐκείνους αἰρεσιάρχας, τοὺς ἐν τῇ ἀγερῶνι αὐτῶν μέθῃ πιστεύσαντας, ὅτι θέλουσι καταστήσῃ τὴν Γαλλίαν δημοκρατίαν, διότι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε παραγάγει ἐξ αὐτῆς δημοκρατίαν! Τί συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἰδεῶν; Τέσσαρα ἔτη μόνον καὶ ἀποτυχοῦσα κατὰ τοῦ ἐκτῆκτου τούτου ἀνδρός συνωμοσία, ἀντικειμένου τῆς ἀγάπης τῶν μὲν, τοῦ μίσους τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τῆς ἐμπαθοῦς προσοχῆς ἀπάντων! Καὶ θαυμάσατε ἔτι τὸ βῆθος τοῦ διδάγματος τούτου! Ὁ ἄνθρωπος οὗτος πρὸ ὀλίγου εἶχε καταστῆ σκοπὸς ἐγκληματικῆς ἀπαείρας· ἐκ περιτροπῆς δὲ, τὸ κατ' αὐτὸν, εἶχε διαπράξει αἰμοσταγῆ πράξιν· καὶ ἐν τούτοις, κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν στιγμὴν, οὐδαμῶς ἐφοβήθησαν νὰ τὸν ἀνυψώσωσι· τοσοῦτον ἠσθάνοντο αὐτὸν ἀναγκαῖον! Ἐλάρθεον αὐτὸν ἦττον

ἀγνόν και μᾶλλον ἔνδοξον. Εἶχον λάβει αὐτὸν μετὰ τῆς μεγαλοφυΐας του, ἤθελον ἐν τούτοις λάβει αὐτὸν και ἄνευ τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης, οἷος ἀληθῶς ἦτο, ἤρκει μόνον νὰ ἦναι ἰσχυρός· τοσοῦτον εἶχον πόθον τῆς ἰσχύος τὴν ἐπαύριον μεγίστης ἀταξίας!»¹

Ὁ θερμὸς ἄλλοτε θιασώτης τῆς ἐπαναστάσεως, τῶν ἰδεῶν αὐτῆς και τῶν ἀνδρῶν, μεταβάλλει χαρακτῆρα και σκέψεις, ὑπείκει τῇ φαρᾷ τῶν γεγονότων, ἀναγνωρίζει τὸ τετελεσμένον γεγονός, ἀρκεῖ ὅτι ταῦτα ἐθριάμβευσεν. Διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν οὐχὶ ἀπὸ καθολικῆς τινος ἀπόψεως κίονίκα και ἀμεταβλήτου ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐκτιμῶντας τὰ πράγματα, τὴν φύσιν αὐτῶν και τὰς περιπετείας ἐκ τῆς ἐπιτυχίας και τοῦ θριάμβου, ἡ ποιούτη τῆς ἱστορίας ἀποψις και ἔρευνα εἶναι φυσικωτάτη· κατ' αὐτοὺς ἡ εἰμαρμένη, ἡ τυφλὴ Ἀνάγκη τῶν βαρβάρων λαῶν, διέπει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος· πᾶν τὸ γινόμενον ἔχει καλῶς, ἔχει λόγον ἱστορικῆς ὑπάρξεως, ἀδιάφορον ὑπὸ ποίους οἰωνοὺς και ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐτελέσθη.

Ἀναπτύσσων ἀκολουθῶς τοὺς λόγους και τὰς συνεπείας τῆς τελεοθείσης ταύτης μεταβολῆς, ὁ συγγραφεὺς παρρηθεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις: «Οὕτως ἡ Ἐπαναστάσις, ἐπανεληθοῦσα εἰς ἑαυτήν, ἔμελλε νὰ ὁμολογήτῃ πρὸ τοῦ οὐρανοῦ τὰς πλάνκας αὐτῆς; τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ἐναργῶς δὲ ἑαυτὴν νὰ διαψεύσῃ! Ποιήσωμεν ἐν τούτοις τὴν διάκρισιν ταύτην: ὅποταν εἶχεν ἐπιζητήσει τὴν κατάργησιν τοῦ τιμαριωτικοῦ καθεστώτος, τὴν ἰσότητά ἐνώπιον τῶν νόμων, τὸ ὁμοίμορφον τῆς δικαιοσύνης, τῆς διοικήσεως και τῆς φορολογίας, τὴν κανονικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάμιξιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας, οὐδαμῶς εἶχεν ἀπακτηθῆ· οὐδὲν διέψευσε και ὑπ' οὐδενὸς διεψεύσθη. Ἀλλ' ὅταν τούναντίον ἐπεζήτησε βάρβαρον και χιμαρικήν ἰσότητά, τὴν ἔλλειψιν πάσης κοινωνικῆς ἱεραρχίας, τὴν ἀκατάπαυστον και θορυβώδη παρουσίαν τοῦ πλήθους ἐν τῇ κυβερνήσει, τὴν δημοκρατίαν ἐν μοναρχίᾳ δώδεκα αἰῶνων, τὴν κατάργησιν πάσης θρησκευτικῆς λατρείας, ἦτο παρὰφρων και ἔνοχος και ὄφελε νὰ προσέλθῃ εἰς ἐξομολόγησιν τῶν ἀποπλάνησεων αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ κόσμου!»²

Ἀλλὰ ποῖα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημοκρατικῆς ταύτης ἐνὸς ἔθνους ἀποστασίας, τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς, ἐφ' οἷς τοσοῦτον ἐνθουσιᾷ ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας και τῆς Ἀυτοκρατορίας; Τί ἐκτίσαστο ἡ Γαλλία, ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ πολιτικὴ εὐκοσμία ἐκ τῆς νέας ταύτης ἀλλοιώσεως, ἐκ τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ παρελθόν, κατόπιν τοσοῦτων θυσιῶν και περιπετειῶν τοῦ ἔθνους; Αἱ ἀκόλουθοι γράμμαι, ἀπορρέουσας ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφίδος, δεικνύουσιν ἐναργέστερον πάσης ἄλλης παρρηθήσεως τὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης παλινορθώσεως ἐπελθόντα δεινὰ τῇ Γαλλίᾳ:

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème 41, 42.

² Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème, 43, 44.

«Δυστυχῶς ἡ Γαλλία, ἀποτίσασα διὰ τοῦ αἵματος τὰς δημοκρατικὰς παραπλανήσεις τῶν πρώτων δημοκρατικῶν, τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ βοναπαρτικοῦ αἰκοδομήματος, ἦτο ἐκτεθειμένη ν' ἀποτίσῃ διὰ τοῦ μεγάλου αὐτῆς τὸν νέον αὐτῶν μοναρχικὸν ζῆλον διότι χάριν τῆς ὑπάρξεως Γάλλων βασιλέων ἐν Βεστφαλίᾳ, ἐν Νεαπόλει, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἡ Γαλλία ἀπώλεσε τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις. Οὕτως ἐν παντὶ πράγματι ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν κόσμον: μεγάλη δυστυχία, ἀλλὰ καὶ μεγάλη δόξα δι' ἓν ἔθνος!»¹

Πᾶς λαὸς εἶναι ἄξιος τῆς τύχης αὐτοῦ. Τὰ ἔθνη εἶναι ἐπεύθυνα ἐνώπιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ἱστορίας, ἐνώπιον τῆς ἠθικότητος, ἣτις διέπει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Τοῦ μεγάλου τούτου καὶ καθολικοῦ κανόνος καθίσταται ἕναχον τὸ γαλλικὸν ἔθνος: ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀναθὲν τὰς τύχας αὐτοῦ εἰς ἓνα ἄνδρα, ὑποβληθὲν εἰς ἀπάσας τὰς ἰδιοτροπίας αὐτοῦ καὶ ὀρέξεις, ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρη τῶν ἀφορμῶν τῶν μεγάλων ἐκείνων καταστροφῶν, αἵτινες ἐπικολούθησαν τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αἰκοδομήματος. Ἐπταίην ὁ Ναπολέων ἀναμφισβότως, ἀλλ' ἔπταίην ἐξίσου καὶ τὸ γαλλικὸν ἔθνος, τὸ παρακολουθῆσαν τὸν μακρὸν καὶ αἰμοσταγῆ ἐκείνον τυχοδιωκτικὸν βίον τοῦ ἐκμανέντος δορικτήτορος. Προκάλεσαν, ἀποδεχθὲν τὴν ἐπιτορλίαν αὐτοῦ, ἐπικροτήσαν τὸ πολιτικὸν τόλμημα, δι' οὗ ἡ Γαλλία κατέστη δούλη ἀνδρός, ἀγνώστου μέχρι τῆς προτεραίας, ἐγένετο ἐν συνειδήσει ἢ ἀσυνειδήτως ἡ ἀφορμὴ τῆς φρικτέας ἐκείνης πάλης, ἧς ἡ Εὐρώπη ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστη τὸ θέατρον, καὶ ἣτις, ἂν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς συνετέλεσεν εἰς τὴν ψευδῆ δόξαν τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐπὶ τέλος προκάλεσε τὴν ἐξάντλησιν αὐτοῦ, τὸν ἀκρωτηριασμόν, καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἀσπόνδων αὐτοῦ πολεμίων.

Ἡ ἱστορία εἶναι πλήρης μυστηρίων. Ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐνώπιον τῆς εἰνιγματώδους τῶν ὁποίων ἀπόψεως ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ πᾶσαν λύσιν, ἐρμηνεύουσιν τὰς ἀπορίας, ἅς ἡ ἠθικὴ αὐτῆ Σπριγῆ προκαλεῖ. Ἡ Γαλλία τῆς ἐποχῆς ταύτης παρίστανται τὸ παράδοξον φαινόμενον ἀκροτάτων ἀντιθέσεων ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι: τὴν προτεραίαν μετὰ φανατισμοῦ λατρεύουσα τὸ εἰδωλὸν ἀγρίας ἐπαναστατικῆς ἐλευθερίας, ἀντὶ θυμιάματος προσφέρουσα εἰς αὐτὸ ἀνθρώπινον αἷμα, τῆ δ' ὑστεραίας γονυκλιτοῦσα πρὸ τοῦ συντετριμμένου βωμοῦ τῆς θεότητος ἐκείνης, ἣτις χθὲς ἔτι ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ προπηλακισμοῦ καὶ τῆς ἐξουθενώσεως τῆς ἀποπτάτιδος αὐτῆς συνειδήσεως. Ἐν οὐδεμίᾳ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας αἱ ἠθικαὶ ἀντιθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου παρίστανται τοσοῦτον ἀπότομοι, ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην: ἡ ἱέρεια ἀγρίας ἐλευθερίας, ἡ προφητικὴ σύβυλλα ἑνὸς γεννωμένου κόσμου ρίπτει αἶφονη κατὰ γῆς τὸν θύρσον, μετανεύει τὸ ζωνηρὸν αὐτῆς ὄμμα, τὸ τέως διαπερῶν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν

1 Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 5ème 45, 46.

καρδίαν, και, δίκην Ινδῆς Βαγλαδέρας, λησμονούσα ἑαυτὴν, ἔρχεται μετ' ἁσιατικῆς ἐγκαρτερήτεως, πλήρης ἠδυπαθείας, νὰ βιβθῆ εἰς τοὺς κόλπους ἑνὸς ἀπαταιῶνος. Ὅποια ἀλλοίωσις ἐτελέσθη ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς κοινωνίας ἐκείνης; Δὲν ἐπιχειρῶ νὰ ἐρευνήσω σήμερον τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ αἷτια τῆς ἠθικῆς ταύτης καλινωδίας. Ἡ πατρις τῆς Ἐπανάστασεως, λησμονήσασα τὸ παρελθὸν αὐτῆς, ἀπορρόφήσασα τὸ ὄπιον τῆς δουλείας, ἔκλινε τὸ γόνυ πρὸ τοῦ δεσπότη, καὶ κορυβαντιῶσα παρηκολούθησε τὸν νέον Διόνυσον εἰς τὰς τυχοδιωκτικὰς αὐτοῦ πλάνας.

Ὅταν ἡ ἐλευθερία τῆς Ῥώμης ἔκλινεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Καισάρων, ἐνθουσιωδῶς τοῦ λαοῦ χειροκροτοῦντος, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰ καὶ διατελοῦντες ὑπὸ τὸν τρόμον τῆς τυραννίας, ἐν τῇ καταπτώσει τῆς κοινωνικῆς ἀξιοπρέπειας ἐγνώριζον νὰ τηρήσωσι τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν· ἡ αἴγλη τῆς καισαρικῆς τιάρας δὲν ἀπεπλάνησε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐξεχόντων πνευμάτων, τῶν ἐπιπλεόντων ἐπὶ τοῦ τέλματος τῆς κοινωνικῆς ἐξαχρειώσεως· ἂν οἱ ποιηταὶ ὕμνησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς τὸ πρότυπον νωχελοῦς εἰδυλλιακοῦ βίου, οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἔλειψαν νὰ στιγματίσωσι τὰ κακουργήματα τῶν Καισάρων καὶ τῆς κοινωνίας τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν· ἐν ἐποχῇ δούλων ἐτήρησαν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Τάκιτος, ὁ Συστώνιος παρέδωκαν εἰς τὸ ἀνάθεμα τῶν μεταγενεστέρων τοὺς ὑποκριτὰς καὶ τοὺς παράφρονας ἐκείνους, αἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἐμίκαναν τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν, τὸ καταρρεῦσαν ὑπὸ τοῦ κακουργήματος αἷμα κατέλιπεν ἀνεξάλειπτα ἔχνη ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς μνήμης τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων μαστίγων· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἐξεδικηθή διὰ τῆς ἱστορίας κατὰ τῶν παραβιαστῶν ἐκείνων παντὸς ἠθικοῦ ὅρου ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀπὸ τοῦ αἱματοδαφοῦς αὐτοῦ θρόνου ἐκακούργει ὁ τύραννος ἀμέριμος, ἀγνοῶν ὅτι ἐν τινὶ γωνίᾳ τῆς αἰωνίως πόλεως αὐστηρὰ, ἀγέρωχος γραφίς ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τοῖς μεταγενεστέροις τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ εἰκόνα· ὁ Καῖσαρ ἐτυράννει, λησμονῶν ὅτι οὐ μακρὰν αὐτοῦ ἐγγρηγόρει καὶ ἔγραφεν ὁ Τάκιτος. . .

Τοσοῦτον λοιπὸν ὑπολείπεται ἡ ἡμετέρα κοινωνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν Καισάρων κατὰ τὴν ἠθικότητα καὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν; Ὅ,τι ἡ ἱστορία τῆς Ῥώμης δὲν ἐδίστασε νὰ πράξῃ, ἦτο δυσχερὲς νὰ διανοηθῆ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ἀναμφιβόλως ἐποχὴν εὐρυτέρας ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος; Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας δὲν ἐδίστασαν νὰ στιγματίσωσι διὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν καλάμου τὰ ὄργια τῶν Καισάρων, ὁ δὲ ἱστορικὸς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλίας, ἐν χρόνοις φωτισμοῦ καὶ ἀνεξαρτησίας ἔπηξε πρὸ τῆς φαινομενικῆς αἴγλης, πρὸ τῆς πτήσεως τοῦ ἀετοῦ τοῦ Ναπολέοντος. Ἱστορικὸς ἀνεξάρτητος αὐτὸς, ὑποσχεθεὶς ἐν ἔρχῃ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου ν' ἀφιερωθῆ εἰς τῶν γενναίων ψυχῶν

τὴν λατρείαν, κατέστη ὁ ἐνθουσιωδέστερος ἱεροφάντης τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου εἰδώλου τῆς νεωτέρας ἱστορίας . .

Κατὰ τὰς θεωρίας τῶν κολάκων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ναπολέοντος ἐστέφεται ὁ λαός, ἡ δὲ Ἐπανάστασις περιεβάλλεται τὴν τίκραν καὶ καταλείπουσα τὰς ἀγυιάς καὶ τὰς πλατείας, προσέφυγεν εἰς τὰ ἀνάκτορα. Οὕτως ἠρμηνεύθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ στέψις τοῦ Ναπολέοντος εἰς αὐτοκράτορα. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τοῦ Ὀμηλῶδους, καθ' ἣν ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐπισήμως καταλύθη, ὁ Ναπολέον ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς πατρίδος του· ἡ ἀναγεννηθεῖσα ἤδη ἀρχαία μοναρχία ὑφίστατο κατ' οὐσίαν, ὑπελείπαντο μόνον οἱ τύποι· τὸ νέον καθεστὼς ἀπῆρτετο νὰ καθιερωθῆ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ χρίσματος· ὁ βουλήσει λαοῦ μονάρχης ὄφρα νὰ καταστῆ τοιοῦτος καὶ ἐλέω θεοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν λοιπὸν τῶν σκέψεων τούτων ἐκὼν ἄκων ἐκλήθη ὁ ποντίφηξ τῆς Ῥώμης, ὁ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ ἀνορθωθέντος ἤδη ἐν Γαλλίᾳ καθολικισμοῦ, ὅπως στέψῃ αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων τὸν νέον Καρολομάγνον.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ὀμιλιῶν, τῶν ἀπαγγελθεισῶν κατὰ τὴν παράστασιν τῆς κωμωδίας ἐκείνης τῆς στέψεως, διακρίνεται ἡ τοῦ *de Fontanes*, σοβαρὰ καὶ διαρκὴς, ὡς αἱ ἀλήθειαι, ὑφ' ὧν πληροῦται, κατὰ τὸν Θιέρσον· τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ λόγου τούτου ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Οὐδέποτε εἶδεν ὁ κόσμος μεγαλοπρεπέστερον θέαμα, οὐδέποτε οἱ λαοὶ ἔλαβον μείζονα διδάγματα.

«Παρήλθον πλέον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἀντεμάχοντο ἡ αὐτοκρατορία καὶ τὸ θυσιαστήριον. Ἀμφότεροι οἱ πολέμοι δίδουσι ἀλλήλοις τὴν χεῖρα, ὅπως κατὰβῶσι τὰς ἀληθείας διδασκαλίας, αἵτινες ἠπειλοῦν τὴν καθολικὴν ἀνατραπὴν τῆς Εὐρώπης. Εἴθε νὰ ὑποχωρήσωσιν αὐταὶ εἰς τὴν διττὴν καὶ συνηνωμένην ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας. Δὲν θέλομεν ἀναμφιβόλως ἐξεκπηθῆ ἐν ταῖς εὐχαῖς ταύταις· οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ ἡ πολιτικὴ τοσοῦτον μεγαλοφυΐας, οὐδέποτε δὲ ἡ ποντιφικὴ εἶδρα παρέσχεν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον πρότυπον σεβασμιώτερον καὶ συγκινητικώτερον».

Καὶ εἰς τὴν εἰδυλλιακὴν τούτην προσφώνησιν ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἰταλείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, οἶονεὶ ἀμιλλώμενος, προστίθῃσι τὰ ἐπόμενα:

«Ὁ Πάπας ἐπεδαίξατο ζωηρὰν συγκίνησιν ἐκ τῆς εὐγενοῦς ταύτης γλώσσης, τῆς ὠραιότερας ἴσως προσφωνήσεως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λουδοβίκου δεκάτου τετάρτου. Ὁ λαὸς τῶν Παρισίων ἔδραμεν ὑπὸ τὰ παράθυρά του, τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐξαιτούμενος. Ἦδη καθ' ἀπαταν τὴν πρωτεύουσάν εἶχε διαδοθῆ ἡ φήμη τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ καὶ τῆς εὐγενοῦς φυσιογνωμίας του. Πῶς ὁ ἕβδομος παρέστη πολλάκις ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τοῦ Κερκμεικοῦ, αἶποτε ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος συνοδευόμενος, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν καὶ εἶδε τὸν λαὸν τῶν Παρισίων, τὸν λαὸν τὸν αὐτουργὸν τῆς 10

Αύγουστου¹ τὸν λατρεύσαντα τὸν Θεὸν Λόγον, γονυκλινῆ ἀναμένοντα τὴν ποντιφικὴν αὐτοῦ εὐλογία. Παράδοξος ἀστάθεια τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔθνῶν, δεικνύουσα ὅτι ὀφείλει τις στερεῶς νὰ προσκολληθῆται εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας, ἐφ' ὧν βασιίζεται ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, διότι οὔτε μεγαλειότης οὔτε γαλήνη ὑφίσταται ἐν ταῖς ἰδιοτροπίαις μιᾶς ἡμέρας, ἅς ἀσπάζονται καὶ ἐγκαταλείπουσι μετὰ σπουδῆς ἀτιμωτικῆς» . . .²

Οὕτως ἐν τῷ Ναπολέοντι ἀπεκαλύφθη ὁ χριστὸς τοῦ λαοῦ καὶ ὁ χριστὸς τοῦ κυρίου· ἡ ἄπονος ἐκ τῶν ὑπερβολῶν καὶ τῶν καταχρήσεων αὐτῆς ἐπαναστάσις, μεθυσθεῖσα ἀπὸ τὰ ἀρώματα τοῦ θυσιαστηρίου, πύτοκτόνησεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Βοναπάρτου· ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς στέψεως τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ὁ ὀριστικὸς ἐπικήδειος ἐνταφιασμὸς τῆς γαλλικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ τέως δημοκρατικὴ Γαλλία ἠκολούθησε τὸ ἄρμα τοῦ δεσπότη αὐτῆς εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις, καταληξάσας ἐπὶ τέλους διὰ μυρίων περιπετειῶν εἰς τὸ Βατερλώ καὶ τὴν ἀγίαν Ἑλένην.

Ἦτο εὐφυῆς ἀναμφισβόλω στρατηγὸς ὁ Ναπολέων, ἠνωμένη δέ, συμπαγῆς καὶ πολεμικὴ ἡ Γαλλία, ἀσκηθεῖσα εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς δημοκρατίας, δι' ὧν κατώρθωσε νὰ κατανικήσῃ τοὺς κατ' αὐτῆς κινήθεντας μοναρχικοὺς στρατοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀπελαύνουσα αὐτοὺς τῶν γαλλικῶν ὁρίων. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο τὸ μυστήριον τῶν πολεμικῶν θριάμβων τοῦ Ναπολέοντος· αἱ νίκαί τῆς Γένης, τῆς Αὐστερλίτζης δὲν ὀφείλονται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ὑπῆρξαν δὲ μᾶλλον ἀναμφισβόλος συνέπεια τῆς μὴ εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως, τῆς σιωπηλῆς διαιρέσεως τῆς κατ' αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἀναλαβούσης Εὐρώπης. Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἄστοχον πολιτικὴν συμπεριφορὰν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ δαιμόνιον πολεμικὸν πνεῦμα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἐφαντάσθη καὶ διετύπωσε βραδύτερον ἡ πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ εἰδωλολατρεία, ὀφείλονται οἱ θρίαμβοι τῆς Γαλλίας, αἱ ἡτταὶ καὶ ἡ ταπεινώσις τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Ἡ Ῥωσία, ἡ Αὐστρία, ἡ Πρωσία, τὰ τρία ἰσχυρότατα μετὰ τὴν Γαλλίαν κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἤκιστα ἐνήργησαν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μετ' εἰλικρινείας ἐν τῇ μικρᾷ καὶ φοβερᾷ ἐκείνῃ εὐρωπαϊκῇ πάλῃ, μόνη δὲ ἡ Ἀγγλία ἐπιμόνως καὶ συνεπῶς καταγωνισθεῖσα κατὰ τῆς πολεμικῆς φιλοδοξίας τοῦ αὐτοκράτορος, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους, προσεταιρισμένη καὶ τὰς ἄλλας ἠπειρωτικὰς δυνάμεις, νὰ καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τὸν κολοσσὸν τοῦ Ναπολέοντος.

Οὐδέποτε ἡ Εὐρώπη εἶχεν ὑποστῆ αἰσχροτέραν πτώσιν· οἱ πλεῖστοι τῶν ἡγεμόνων αὐτῆς ὑπῆρξαν δορυφόροι τοῦ ὀψιφκνοῦς αὐτοκράτορος, ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσωσι μετὰ θάρρους τὸν παράβολον κατακτητὴν· ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Ναπολέων ἦτο ἀπόλυτος δικατητῆς τῆς διχονοοῦσης Εὐρώπης. Ἀμέσως ἡ

¹ Ἡμέρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ λαοῦ τῶν Παρισίων, καθ' ἣν πρωτηγωνίστησεν ἰδίως ὁ Δαντών.

² Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire-5, 199.

ἐμμέσως αἰ πλεῖστα τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἐξερτῶντο ἀπὸ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ταύτῃ ἔγραψεν εἰς τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον, ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας: «Θέλετε δηλώσει αὐτοῖς τὴν δυσαρέσκειάν μου. Μὴ ἐπιτρέψητε αὐτοῖς νὰ λησμονήσωσιν, ὅτι εἶμαι κύριος νὰ πράττω κατὰ βούλησιν· τοῦτο δὲ εἶναι ἀναγκαῖον δι' ὅλους τοὺς λαοὺς, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τοὺς Ἰταλοὺς, οἵτινες ὑπακούουσι μόνον εἰς τὴν φωνὴν τοῦ κυρίου. Θέλουσιν ὑπακούει ὑμῖν μόνον ὑπὸ φόβου, θέλουσι δὲ φοβεῖσθαι ὑμᾶς μόνον, παρκτηροῦντες, ὅτι γνωρίζετε τὸν διπρόσωπον καὶ ψευδῆ αὐτῶν χαρακτήρα. Ἄλλως, τὸ σύστημά σας εἶναι ἀπλοῦν: ὁ αὐτοκράτωρ τὸ θέλει!». Ἀνάλογα περὶ τῶν Ἰταλῶν ἔγραψε καὶ εἰς τὸ ἕτερον αὐτοῦ πολιτικὸν δημιούργημα, τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως ἐν ἔτει 1806: «Αἱ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Νεαπόλεως προκηρύξεις σας δὲν δεικνύουσιν ἀρκούντως τὸν κύριον. Οὐδὲν θέλετε κερδήσει διὰ τῶν θωπειῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ οἱ λαοὶ καθόλου, ὅταν δὲν ἐπιθλέπωνται ὑπὸ τοῦ κυρίου, εἶναι διατεθειμένοι εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ τὴν ἀπειθειαν».

Πάντα ταῦτα ἐν τούτοις εἶναι ἀδιάρφα διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας· οὐδεμίαν ἐκδόλλει καταδίκης κραυγὴν κατὰ τοῦ παραβάτου παντός ἀνθρωπίνου νομίμου ἢ ἀνθρωποθυσίας, ἥτις τελεῖται ἀπλῶς πρὸς κορεσμόν τῆς φιλοδοξίας ἐνός ἀνθρώπου, οὐδεμίαν ἐμποιεῖ αὐτῷ ἀγανάκτησιν· αὐτὴ τέλος ἢ ἐπακολουθήσασα βραδύτερον ἔτι καὶ συμφορὰ τῆς πατρίδος τοῦ δὲν καθιστῶσιν αὐτὴν αὐστηρότερον διὰ τὸν πικραίτιον. Μετὰ παγετώδους κριτικῆς δικαιολογεῖ τὸν ἥρωα αὐτοῦ, ἐπιφωνῶν: Ἡ κρίσις μου, ψυχρανθεῖσα ὑπὸ τοῦ χρόνου, φωτισθεῖσα ὑπὸ τῆς πείρας, γινώσκει καλῶς ἅπαντας τοὺς ὑπὸ τὸ ἄμετρον τοῦτο μεγαλεῖον κεκρυμμένους κινδύνους, κινδύνους ἄλλως εὐχερῶς δυναμένους νὰ κριθῶσι μετὰ τὸ γεγονός. Ἐν τούτοις, εἰ καὶ ἀφιερῶθην εἰς τὴν σεμνὴν λατρειάν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἅς μοι ἐπιτραπῇ μία στιγμὴ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τσαῦτα θαύματα, μὴ διαρκέουσα μὲν, ἀλλ' ἄτινα ἠδύναντο νὰ διαρκέσωσι, καὶ νὰ διηγηθῶ αὐτὰ, ποτε-λῶς ἐπιλατθανόμενος τῶν φρικαλεοτήτων, αἵτινες ἐπηκολούθησαν εἰς αὐτὰν . . . .¹

Ὁ ἡγεμὼν τοῦ Μικιαβέλλη ἐν τῇ πράξει, τοιαύτη ἢ αἰμοσταγῆς ἐπαποῖκ τῆς Ἰπικτείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀρχομένη διὰ τοῦ τραγικοῦ ὑπακριτοῦ τοῦ Ὀμιχλώδους καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸν κωμικὸν τῆς ἀγίας Ἑλένης. Εἶναι θαυμάσιον τὸ βιβλίον τοῦ γραμματέως τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας, εἶναι καλλίστη ψυχολογικὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς, ἀποκαλύπτουσα τὰ μυστήρια αὐτῆς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ γυμνότητι, διδάσκουσα τοὺς ἡγεμόνας, ἀλλὰ καὶ φωτίζουσα τὰ ἔθνη· εἶναι ἡ κατήχησις τῶν βασιλέων καὶ τῶν λαῶν τὸ ἐγχειρίδιον. Περιττὸν νὰ διατυπωθῇ ἔδε τίνας λόγου ἕνεκα ἐγράφη· γνωστὸν ἐν τούτοις, ὅτι εἶναι ἀληθεστάτη τῶν ἐνδομιά-

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' empire. tom. 8, 5.

χων τοῦ ἀληθοῦς τυράννου ἀπεικασία. Ἀναγνώσατε τὸν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλλη, καὶ θέλετε κατανοῆσαι τὸν πολιτικὸν ἥρωα τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας.

Δὲν γράφω τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἔρριψα ἐν παραδικὸν μόνον βλέμμα ἐπὶ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῆς ἐπεισοδίων καὶ περιπετειῶν, ὅπως καταστῆ καταληπτότερος ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ καθέκαστα αὐτῆς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσιν· ἀρκεῖ ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ ἥρωος τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐντελῶς ἀπεικονίσθη. Δὲν ἀφηγοῦμαι ἐπίσης ἀπάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὴν ἀπιστίαν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, τὰ τελεσθέντα κακουργήματα ἄνευ οὐδενὸς ἀποχρῶντος λόγου, τὴν προφανῆ δολοφονίαν τοῦ δουκὸς *d' Enghien*, τὸν ἀδικὸν θάνατον τοῦ ἐκ Ἰουρλίδος ἥρωος Ἀνδρέου *Hofer* καὶ τοῦ ἐκ Νυρεμβέργης βιβλιοπώλου Ἰωάννου *Palm*, ὡς δῆθεν διαδόντος ἐν τῇ δημοσιότητι βιβλίον τι κατὰ τοῦ Ναπολέοντος¹. Εἶναι τραγικὰ γεγονότα, ἀλλ' ἀνάξια λόγου ἀπέναντι τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου κακουργήματος, τοῦ κοσμοπολιτικῆν σχόντος σημασίαν, ἀρξαμένου διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ Ὁμιχλόδου καὶ λαβόντος πέρασ ἐπὶ τέλους διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βατερλώ.

Μία νίκη συντελεῖ εἰς τὴν ἀνύψωσιν στρατιωτικοῦ ἀνδρός, μία δὲ ἤττα ἀρκεῖ πρὸς τὴν κατὰπτωσιν αὐτοῦ· ἡ καταστροφή τῆς Μόσχας εἶναι ὁ πρόλογος τοῦ δράματος τοῦ Βατερλώ· μικρὰ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ νικητὴς τῆς Ἰένης μεταβάλλεται εἰς ἀσκητὴν τῆς ἀγίας Ἐλένης, εἰς ἀπομάχου Ἀγγλοῦ στρατιωτικοῦ τὸν αἰχμάλωτον. *Sic transit gloria mundi!* Ὁ χθὲς ἐπιβάλλων νίκας εἰς τὴν ἱστορίαν, σήμερον ἐρημίτης ἀπομνημονευματογράφος ὑπαγορεύει αὐτῇ τὴν ἀπολογία του. Διδακτικώτατον μάθημα· πότε θέλουσι συνετισθῆ καὶ οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες καὶ ἡ ἱστορία; . . .

Τὸν ἀνδρὰ τοῦτον, οὐχὶ στρατηγὸν ἀμφιβόλου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ζῶντα ἐν μιᾷ τῶν φεινοτάτων περιόδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, προϊστάμενον ἐνός τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λαῶν, εἶδομεν πῶς κρίνει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου του παραβάλλων αὐτὸν πρὸς ἄλλους ἀρχαιοτέρους δορικτήτορας, τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Ἀνίβαν, τὸν Καίσαρα, τὸν Καρολομάγνον, παρίστησιν αὐτὸν κατὰ πάντα ὑπέρτερον, οὐδαμῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐποχὴν, ἐν ἣ οὗτοι ἔζησαν, τὰς περιστάσεις ὑφ' ἃς εἰργάσθησαν, τὸν πολιτισμὸν, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀντιπρόσωποι, τὰ ἔθνη, ἐφ' ὧν ἐδημιουργήθη ἡ δόξα αὐτῶν. Ἀναγράφω ὧδε τὴν τελευταίαν σελίδα καὶ τὴν τελευταίαν κρίσιν περὶ τοῦ ἀνδρός, οἶονεὶ περίληψιν τῆς ὅλης αὐτοῦ ἱστορικῆς κρίσεως· θέλει καταδειχθῆ ἕως κρείττον ἢ ἐπικρατοῦσα ἠθικὴ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας:

¹ Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung.

«Δι' ἡμῶν τοῦς Γάλλους ὁ Ναπολέων ἔχει τίτλους, οὐδ' οὔτε νὰ παρκινω-
ρίσωμεν οὔτε ν' ἀρνηθῶμεν ὀφείλομεν, εἰς οἰκονομῆσθε μερίδα καὶ ἂν εἰμεθα
προσκεκολλημένοι εἴτε ἐκ γενετῆς, εἴτε ἐκ πεποιθήσεων, εἴτε ἐκ συμφερόν-
των. Ἀναμφιβόλως ὀργανίζων τὴν μὲν κοινωνικὴν ἡμῶν κατάστασιν διὰ τοῦ
Ἀστικοῦ Κώδικος, τὴν δὲ διοίκησιν διὰ τῶν κανονισμῶν αὐτοῦ, δὲν ἔδω-
κεν ἡμῖν τὴν πολιτικὴν μορφήν, ἐφ' ἧς ὄφελον θριστικῶς νὰ ἐδράζηται ἡ
ἡμετέρη κοινωνία, ὅπως ζῆ εἰρηνικῆ, ὀλβία καὶ ἐλευθέρα· δὲν ἐχορήγησεν ἡμῖν
τὴν ἐλευθερίαν, ἣν ὀφείλουσιν ἡμῖν εἰσέτι οἱ κληρονόμοι του· ἀλλὰ τὴν ἐπαύ-
ριον τῶν θορύβων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἠδύνατα νὰ παράσχη
ἡμῖν ἢ μόνον τὴν τάξιν, ὀφείλεται δὲ αὐτῷ χάρις, διότι μετὰ τῆς τάξεως
ἔδωκεν ἡμῖν τὴν ἀστικὴν ἡμῶν κατάστασιν καὶ τὴν διοικητικὴν διοργάνω-
σιν. Ἀτυχῶς δι' αὐτόν καὶ δι' ἡμῶν, ἀπώλεσε τὸ μεγαλεῖον ἡμῶν, ἀλλὰ
κατέλιπεν ἡμῖν τὴν δόξαν, ἣτις εἶναι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον, ἀποκομίζουσα
μετὰ τοῦ χρόνου τὸ ὕλικόν μεγαλεῖον. Διὰ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἦτο
προωρισμένος διὰ τὴν Γαλλίαν, ὅπως ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη δι' αὐτόν.
Οὐτ' αὐτὸς ἄνευ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, οὐτ' ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἄνευ αὐ-
τοῦ ἠθέλον συμπληρώσει ὅ,τι ἀπὸ κοινοῦ συνετέλεσαν . . . Ἰὰ πολῖται ἐξα-
γάγωμεν ἀπὸ τοῦ βίου του ὑστάτον καὶ ἀξιομνημόνευτον μάθημα, τουτέστιν
ὅσον μέγα, ἔμψρον, ἀπέραντον εἶναι τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἀνδρός, οὐδέποτε πρέπει
νὰ περριδίδωνται αὐτῷ καὶ τύχαι ἑνὸς τόπου καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀναμφιβόλως
δὲν συγκαταριθρούμεθα μετὰ τῶν μερριμένων τὸν Ναπολέοντα, διότι κατὰ
τὴν ἡμέραν τῆς 18 Ὀμικλώδους ἀπέσπασε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῶν χειρῶν
τοῦ Διευθυντηρίου, ἐντὸς τῶν ὀποίων ἠθέλε ἀπολεσθῆ ἴσως αὐτῆ· ἀλλὰ διότι
ὄφελε νὰ ἐξαγάγη αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀτόνων καὶ διεσθαρμένων τούτων χει-
ρῶν, δὲν ἦτο λόγος νὰ περριδώσῃ αὐτὴν καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὰς ἰσχυρὰς
ἀλλὰ τρομερὰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ τοῦ *Rivoli* καὶ τοῦ *Μαρέγκου*. Ἀναμφι-
βόλως δὲ, ἂν ποτε ἔθνος δύναται νὰ δικαιολογηθῆ διότι παρεδόθη εἰς ἕνα ἄν-
δρα, εἶναι ἡ Γαλλία, ἀποδεχθεῖσα ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς κατὰ τὸ 1800 τὸν
Ναπολέοντα! »¹

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ κύστη-
ρός ἀναγνώστης δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κατανοήσῃ, ἂν οὗτος ὀπῆρξεν ὁ ἀ-
ληθὴς Ναπολέων τῆς ἱστορίας, ἢ ὁ ἠρως μυθικῆς παραδόσεως. Καθ' ἣν ἐπα-
χὴν, ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὄλην, ἡ ἱστορία αὐτῆ ἐγράφετο, ὁ πολιτικὸς φαιρικ-
σμός, ἐπωφελοῦμενος τῶν δημοτικῶν παθῶν, καλακεῦων ταπεινὰ ἔνστικτα,
κατῶρθου ν' ἀναβιβάσῃ εἰς ἄνδρα πρώτης τάξεως, εἰς πνεῦμα ὀπέροχον τοῦ
αἰῶνος αὐτοῦ εὐφυῆ, ἀλλὰ καὶ εὐτυχῆ ἄμα στρατηγόν, οὗ ἐφαμίλλους πολ-
λοὺς δύναται ν' ἀπαριθμήσῃ ἢ ἀνθρωπίνῃ ἱστορία. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ
ψευδοῦς τούτου πατριωτισμοῦ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ,
ἐγράφῃ ἡ ἱστορία αὐτῆ, ἢ ἐπικροτηθεῖσα καὶ ἐπικροτουμένη μέχρι τῆς σῆ-

¹ Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 20, 678.

μερον ὑπὸ τῆς συγχρόνου γενεᾶς, σαρμεῖον περιφανές, ἀλλ' ἀπελπιστικὸν τῶν ἀρχουσῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θεωριῶν περὶ πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος. Πλήρης διαλεκτικῆς δεινότητος, ἀλλὰ στερουμένη ἱστορικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀμεροληψίας, ἐπέδρασε μοιραίως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου συνετέλεσεν ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἐνέργειαν εἰς τὴν πικρινόρθωσιν τοῦ βοναπαρτισμοῦ, τὴν τοσοῦτον ἀπαισίως ἀρξασμένην διὰ τῆς ἐπιτοκίας τῆς δευτέρας δεκεμβρίου καὶ ἐπονειδίστως καταλήξασαν εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Σεδᾶν καὶ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τῆς Γαλλίας. Ὁ ἀστὴρ τοῦ βοναπαρτισμοῦ ὑπῆρξεν ὄντως ἀπαισίος διὰ τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧσα καὶ ἂν διίσχυρίζωνται οἱ ἐκ συστήματος ἢ οἱ πεπλανημένοι αὐτοῦ ὑπέρμαχοι. Ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Βατερλώ καθίστατο ἀφορμὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς πατρίδος του, ὅπως ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Σεδᾶν πίπτων παρέδιδεν εἰς τὸν ξένον δύο τῶν πολυτιμωτάτων ἐπαρχιῶν τῆς Γαλλίας. Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, συντελέσασα εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ βοναπαρτιστοῦ, ἀνκρρίπισα τὸ γόητρον ψευδοῦς λατρίας, εὐθύγενται ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ καταστροφῇ διὰ τὸν μελετῶντα τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων οὐχὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν ἐμφανίσει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῶν οὐσίᾳ καὶ ἐξελίξει, οἷα ἀληθῶς τυγχάνουσι καὶ οὐχὶ οἷα παρίστανται.

Ἦτο μέγας ἀνὴρ ὁ Ναπολέων! ἐπεφώνησαν οἱ θαυμασταὶ αὐτοῦ, τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δημιουργήματα καὶ ἄλλα ἀσθενῆ πνεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πολλαχῶς δὲ ἐπανελάθον καὶ διετύπωσαν νεώτεροί τινες ἱστορικοὶ, ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἄλλὰ τίνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποταλοῦντα ἐνὸς ἀνδρὸς τὸ μεγαλεῖον; Ὀλίγη μόνον στρατιωτικὰ νίκαι, κτηθεῖσαι οὐχὶ διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς μόνον τοῦ ἀρχηγοῦ εὐφυίας, ἀλλὰ τῇ συνεργείᾳ ἑτέρων στρατηγῶν, ὀφειλόμεναι μᾶλλον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἔσκησιν τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἕνεκα τῶν μακρῶν αὐτοῦ πολέμων καὶ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς Εὐρώπης; Ἄλλ' ἐὰν ἦναι μέγας ἀνὴρ, μέγας ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ σημασίᾳ, ὁ εὐτυχῆς στρατηγός, διατί ἡ ἱστορία νὰ μὴ ἀποδώσῃ ἐπίσης τὸν βιβρὸν τοῦτον τίτλον εἰς ὅλους τοὺς κατακτητὰς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων, πρὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μνήμης τῶν ὁποίων ὀφείλει νὰ φρικῆ αἰωνίως ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις; Καὶ ἔχει ἐπὶ τοῦ τίτλου τούτου μείζονα δικαίωματα πάντων αὐτοῦ τῶν προκατόχων ὁ ἦρωας τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας; Τίνα ἠθικὸν λόγον ἔσχον αἱ μακρὰ αὐτοῦ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐκστρατεῖαι καὶ ἐπιθέσεις; ὅποιον ἀνώτερον ἐλατήριον ἢ τὴν παράφροσύνην, ὡς πολλαχῶς ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ αὐτὸς καὶ αὐτὸς ὁ Θιέρσος;

Ἄλλ' ἐὰν ὡς στρατηγός ὑπῆρξεν εὐτυχῆς ἔστω καὶ ἔξοχος ὁ Ναπολέων, ὅποιαν ἰκανότητά ἐπεδείξατο ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, ὡς διοργανωτῆς τῆς νεωτέρας κοινωνίας; Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ κυβερνητικὴ

συγκέντρωσις, ἢ βερύουσα μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τὰ στήθη τῆς Γαλλίας καὶ ἥς ἔνεκα οὐδεμία μέχρι τῆς σήμερον ἐπανόστασις ἐτελεσφόρησεν, ἡ δὲ πατρὶς τῶν μεγάλων ιδεῶν τοῦ 1789, οἷον μοιραίως, εἶναι καταδεδικασμένη καὶ μεταβαίνη ἐν πάσῃ νέᾳ αὐτῆς κυβερνήσει ἀπὸ διδαστορίας εἰς δικτατορίαν. Ἡ μετὰ τοῦ Πάπα θρησκευτικῆ Σύμβουλις (Concordat) ὑπῆρξεν ὁ θρίαμβος τοῦ καθολικισμοῦ, συμμάχησαντος μετὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, ὁ δὲ Κώδικς, καταχρηστικῶς-φέρων τὸ ὄνομα τοῦ Ναπολέοντος, εἶναι δημιουργία αὐτῆς τῆς γαλλικῆς συνειδήσεως, ἀπόρροια τοῦ πνεύματος τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἔργον τέλος τῶν ἐξοχωτάτων νομομαθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μαθητῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, τροφίμων τῶν νεωτέρων θεωριῶν περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας, οἷας συνέλαβεν αὐτὰς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἐργασίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ αἵτινες ἀνεκνήρυσαν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπικρατείας, ἀφ' ἧς ἐξῆλθον οἱ συγγραφεῖς τοῦ Κώδικος. Μόνον προφανῆς παρανόησις τῶν αἰώνιων ἐκείνων νόμων, τῶν διεπόντων τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡδύνατο ν' ἀνεκνήρυσεν τὸν Ἀστικὸν κώδικα *un monument de l' esprit universel du chef de la République*, ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας.¹

Ἐν τῇ εἰδωλολατρικῇ αὐτῶν φρεναπάτῃ οἱ ὑμνωδοὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐφικντήσθησαν καὶ πολλαχῶς ἐπανέλαβον, ὅτι ὁ Ναπολέων, ὁ ἔστεμμένος οὗτος λαὸς τῆς νέας ιδέας, ἐπιδραμὼν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπελευθέρωσε τοὺς λαοὺς, νέος δὲ Μωϋσῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐνεφύσησε τὸ πνεῦμα αὐτῆς εἰς τὴν ὑπὸ τὸν βαρὺν ὕπνον τοῦ μεσαιῶνος ὑπνώττουσαν ἔτι τιμαριωτικὴν Εὐρώπην. Τοῦτο ἐπανέλαβεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ ὁ Θιέρπος. Ἀλλ' ἡ ἐλαχίστη γνῶσις τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἐναργῶς διδάσκει, ὅτι αἱ ἐλευθεραὶ ιδέαι, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων διὰ τῆς ἐπιτορίας κατελύθησαν τὸ σκῆπτρον τοῦ γαλλικοῦ θρόνου, ἦσαν ἤδη εὐρύτατα διαδεδομέναι ἐν Εὐρώπῃ, ἀναπτυσσόμεναι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν, ἥμισυ δ' ὑρίσταντο

¹ Δικαιότατα χαρακτηρίζει τὸν κώδικα ὁ Edgar Quinet ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *La Revolution tom. 2eme, 318—23*: «Παραβάλετε τὸν ἀστικὸν κώδικα τοῦ 1793 πρὸς τὸν τοῦ 1803. Θέλετε παρατηρήσει: ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι τύποι, οἱ ὀρίζοντες νομοθεσίαν τινα, μετέβησαν κατὰ γράμμα σχεδὸν ἀπὸ τοῦ κώδικος τῆς Συμβατικῆς εἰς τὸν κώδικα τοῦ XII ἔτους. Ἡ ὑπόστασις τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἴδια. Καὶ ἡδύνατο νὰ συμβῇ ἄλλως, ὅταν οἱ νομοδιδάκταλοι τῆς Συμβατικῆς, ὁ Cambacérès, ὁ Treilhard, ὁ Berlier, ὁ Martin de Donnai, ὁ Thibaudeau, ἦσαν οἱ ἀναπαρταγόντες τὸ ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τὴν προσωπίδα τοῦ πρώτου ὑπάτου; ... Αἱ συνήμεναι ἐργασίαι τῆς Συντακτικῆς, τῆς Νομοθετικῆς, πρὸ παντὸς δὲ αἰ τῆς Συμβατικῆς, ἠλλοιωμέναι ἀναμφιβόλως, διορθωμέναι, συμπληρωμέναι κατὰ τὰ καθήκοντα, ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῆς μοναδικῆς δόξης τοῦ πρώτου Ὑπάτου. . . Κατὰ τὴν στιγμήν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κώδικος οὐδεὶς εἶχε σκεφθῆ, ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀπαλειφθῆ τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ οὗτος ἀνήκεν. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀστικὸς κώδικς τῶν Γάλλων». Ἀλλὰ παράπαν τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξῆλείφθη, ὡς περιττὸν ἐπιθέτου. Θεῶμα ὑπάρκοις! Ἐν ἔθνῳ ἐπιλάθετο τοῦ καλλίστου τῶν τίτλων του εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἀνθρώπων, ὅπως περιβάλλῃ δι' αὐτοῦ τὸν κύριόν του. Τὸ κράτος τῶν Βυζαντινῶν εἶχεν ἐπιδείξει ἥτιονα ἑαυτοῦ ἐπάρρησιν».

ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου διαδόσεως αὐτῶν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος τοῦ γαλλικοῦ στέμματος, εἰσβάλλων εἰς τὴν Εὐρώπην, περὶ οὐδενὸς ἄλλου διενεῖτο, ἢ ὅπως ἰδρῦσθαι ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τοῦ καταρρέοντος ἤδη ἀρχαίου δεσποτικοῦ καθεστώτος ἕτερον τοιοῦτον, ἀλλ' ἰσχυρότερον καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, αἶχην αὐτὸς ἐνόησε νὰ δημιουργήσῃ, καὶ διενεῖτο ἐπὶ τινὰς στιγμὰς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀρχαίαν πολιτικὴν οὐτοπίαν μιᾶς παγκοσμίου μοναρχίας, ἕως οὗ οἱ παγετοὶ τῆς Ῥωσίας καὶ ἡ πυρκαϊὰ τῆς Μόσχας ἔθηκαν διὰ παντὸς τέρμα εἰς τὰ ἀπανηροποιημένα σχέδια τῆς φιλοδοξίας του. Οὐδέποτε ἐσκέφθη ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς δουλεύοντας λαοὺς τῆς Εὐρώπης· εὔρε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ὁλλανδίαν χώρας ἐλευθέρως ὀργανωμένας, καὶ ἀνεσχημάτισεν αὐτὰς κατὰ τὸ πρότυπον τῆς κυβερνήσεώς του, διένειμε τὴν Γερμανίαν, τὴν Ἰσπανίαν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς θεράποντας, εἰ καὶ ὀφείλων δὲ πολλὰ εἰς τοὺς Πολωνοὺς, οὐδέποτε διενεῖτο νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο κακούργημα τῆς διανομῆς τῆς Πολωνίας, τοῦ αἰωνίου τούτου στίγματος τῆς νεωτέρας ἱστορίας.¹ Μεθυσθεὶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ αἵματος, θραμβωθεὶς ὑπὸ τῶν θυριαμάτων τῆς κολακείας, ἐπίστευσεν ἑαυτὸν πρὸς στιγμὴν ἠμίθεον, διῆλθε πλέον ἢ ἀπαξ τὴν Εὐρώπην, ἄνευ ἀπογρῶντος λόγου θηῶν αὐτὴν, ἀνατρέπων, καταστρέφων, μηδὲν δὲ καταλιπὼν ὀπισθεν τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἢ ἐρείπια μόνον.

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς ἱστορίας· λαοὶ ἤκιστοι εἰς τὸν πολιτισμὸν μεμυημένοι, ἤθελον θεωρήσει τοιαύτην ἀνθρωπίνην ἐμφάνειαν ὡς ἐκδίκησιν τῆς θεότητος. Ὁ φετιχισμὸς τοῦ δεκάτου ἐννέκτου αἰῶνος ἀπεκάλεσεν αὐτὸν *Μέγαν!* . . .

* *
*

Ἐν τῷ δωδεκάτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας ὁ συγγραφεὺς διετύπωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν, οἷον εἰ pro domo sua ὑπερκολογίαν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς, ἣν ἐξεπλήρωσεν ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο εἶναι σύνθηρος παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἱστοριογράφοις, καὶ εἶναι ἀναμφιβόλως ἐναργὲς σύμπτωμα τῆς ἐλλείψεως αὐτοπεποιθητικῆς τῆς νεωτέρας ἱστοριοσοφίας. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἱστορικός, ὅπως ὁ ποιητής, ὁ καλλιτέχνης ἦσαν τοιοῦτοι μόνον διότι ἤσθονοντο ἐν ἑαυτοῖς πρὸς τοῦτο βαθεῖαν καὶ ὑπερτάτην ἀνάγκην τοῦ πνεύματος αὐτῶν καὶ τῆς συνειδήσεως· ὑπήκουον ἀπλῶς εἰς τὴν φωνὴν τῆς Μούσης, ἐδημιούργουν τὸν ἱστορικὸν, τὸν ποιητικὸν, τὸν καλλιτεχνικὸν κόσμον,

1 Ὁ Ναπολέων ἔγραφεν ἐν ἔτει 1807: «Μηδὲ λόγος ἔστω περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας, παρασιώπησις δὲ παντὸς ὅ,τι τείνει νὰ παραστήσῃ τὸν αὐτοκράτορα ὡς τὸν ἐλευθερωτὴν, ἐπειδὴ δὲν ἐξηγήθη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου». . . . Ἡ δὲ τὰς πρὸς τὸν στρατηγὸν Bertrand ὁδηγία (13 φεβρουαρίου 1807) λέγει: «ὅσον δ' ἀφῆρξεν τὴν Πολωνίαν, ὁ αὐτοκράτωρ ἀφ' οὗτου τὴν γνωρίζει, οὐδεμίαν ἀποδίδει αὐτῇ σπουδαιότητα». Καὶ ἐν τούτοις ἐλαχίστην ἂν ἐκέκτητο πολιτικὴν πρόνοιαν, ἡδύνατο νὰ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ἐπικυρόθωσις τῆς πολωνικῆς πολιτείας ἦτο ὁ ἰσχυρότατος κατὰ τῆς Ῥωσίας κτύπος.

έλαυνόμενοι υπό ύψηλοτέρας τινός έμπνεύσεως, αληθεύς υποφήται τής Μούσης, επί του βωμοῦ τής οποίας ὠμυον πίστιν άθάνατον και άφοσίωσιν αιώ- νίαν. Είς τήν επίδρασιν ταύτην οφείλομεν άπαντα εκείνα τά άριστουργή- ματα τής αρχαιότητος, ή και οίαισδήποτε άλλης νεωτέρας εποχής, ής αί ήθικαί άρχαί επιβάλλουσιν άνευ δρων τήν λατρείαν του άληθοῦς, του αγα- θοῦ, του καλοῦ, των αιώνιων τούτων ήθικῶν νόμων έν τῷ πνευματικῷ βίω τής ανθρωπότητος. Ο ποιητής ψάλλων, ψάλλει ως τὸ πτηνὸν μόνον χάριν του άσματος, ούχι ὅπως άρέστη εἰς τὸν περι αὐτὸν κόσμον, ψάλλει υπείκων εἰς τήν φωνήν έσωτάτης ανάγκης· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ συντρίβον τὰ δεσμά τής ὕλης, άρύεται τὰς έμπνεύσεις αὐτοῦ από των φωτεινῶν χωρῶν του ά- πολύτου· έν ένι λόγῳ ζή έν διπλῷ κόσμῳ, έν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ και έν τῷ κόσμῳ τής ιδέας, ής τὰς έμπνεύσεις άποκαλύπτει εἰς τήν ανθρωπότητα. Ο μέγας Φειδίας δημιουργῶν τὸν Ὀλύμπιον Δία, δημιουργεῖ τὸ άπόλυτον, τὸ ιδεῶδες πρόσωπον τής θεότητος, οἷον συνέλαβεν έν τῷ πνεύματι αὐτοῦ και διετύπωσεν, άφορμὴν λαμβάνων από των έμμηρικῶν εκείνων στίχων· άπαραλλάκτως ως ὁ Παρράσιος, ποιήσας τήν εἰκόνα του Πρακλέους, επέ- γραψεν επ' αὐτῆς τὸ ακόλουθον εκφραστικὸν δίστιχον :

«Οἷος δ' έννόχιος φαντάζετο πολλάκις φοιτῶν
Παρρασίῳ δι' ὕπνου, τοἷος ὁ δ' έστιν έρᾶν».

Τοιαύτη ή εἰς έαυτὴν πεποίθησις τής άληθοῦς τέχνης.

Επανερχομαι εἰς τὸν ιστορικὸν και τὸ έργον αὐτοῦ.

Ο Θουκυδίδης γράφων τήν ιστορίαν αὐτοῦ, ήτθάνετο τήν άποστολήν του έργου, ὃ αὐτῷ έπεβάλλετο· δέν έγραψεν οὔτε μόνον δια τὸς συγχρόνους αὐτοῦ, οὔτε μόνον δια τὸς μεταγενεστέρους, δια τὸς Ἑλληνας ή τὸς μὴ τοιούτους· διανοήθη να κατλίπη μνημεῖον δι' άπάσας τὰς εποχάς και δια πάντας τὸς ανθρωπους, κτῆμά τε εἰς αἰεὶ μάλλον ή άγώτισμα εἰς τὸ παραγρημα. Έντεῦθεν ή σοβαρὰ εκείνη γαλήνη, ή δι' ὅλου αὐτοῦ του έργου διαπνέουσα· οὔδέν πάθους κύμα, οὔδεμία συμπαθείας ή αντιπαθείας πνοή καταχράι- νει τήν αὐστηράν αὐτοῦ ιστορικὴν εἰκόνα· ή διήγησις ρέει άτάραχος, καθαρά, άληθῶς ανθρωπίνῃ· έν τῷ ιστορικῷ οὐδαμῶς διαδλέπομεν τὸν πρωταγωνι- στήν πολιτικὸν μιᾶς των έν Ἀθήναις μερίδων, ήσσον δέ τὸν Ἀθηναῖον ή τὸν Ἑλληνα, αἰσθανόμεθα καθαρῶς τὸν ανθρωπον.

Τοιαύτη ή άποστολή του ιστορικοῦ : ὁ ανθρωπισμὸς έν ὅλη αὐτοῦ τῇ ευρύτητι και έννοίᾳ. Επιτρέπεται εἰς τὸν ποιητήν, εἰς τὸν λυρικὸν και έπι- κὸν ιδίως, να τηρήσῃ κατὰ τὸ μάλλον και ήττον τήν έθνικὴν αὐτοῦ παρά- δοσιν και ιδιοφυίαν· επιτρέπεται εἰς τὸν καλλιτέχνην έν τῇ δημιουργίᾳ του έργου αὐτοῦ να έχῃ ὅπ' ὄψιν ιδίως έθνικοῦ μνημεῖου τήν διαιώνισιν· άλλ' ὃ ιστορικὸς επ' οὔδενι λόγῳ δικαιουται να περιορίσῃ τήν εἰκόνα αὐτοῦ μόνον έν τῷ στενῷ κύκλῳ τής έθνικῆς άπόψεως· τὸ έργον αὐτοῦ εἶναι καθολικώ- τερον· έντεῦθεν και ή επιβολή μεγαλητέρα. Ἄν ή ποιήσις, ή τέχνη έχωσι

σπουδαῖον αὐτῶν παράγοντα τὸν ἐνθουσιασμόν, οὗ ἢ πτησίς δυσχερῶς δύναται νὰ κανονισθῇ, ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἔχῃ μόνον αὐτῆς παράγοντα τὴν ἀλήθειαν, ἀπ' αὐτῆς λαμβάνουσα τὰς ἀποκαλύψεις· ὡς ὁ ποιητὴς τὴν Μοῦσιν, οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου εὐσυνειδήτως ὀφείλει νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν Ἀλήθειαν. Αὕτη εἶναι ὁ ἀριάδνειος μῦθος ὁ ὀδηγήσων αὐτὸν ἐν τῷ πολυδαίδαλῳ δράματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Μόνη αὐτοῦ φιλοδοξία ὀφείλει νὰ ᾔηται τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα, ἡ ἠραιότης ἀνταμοιβή τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἱστορικοῦ αὐτοῦ θριάμβου: *So hat er die Wahrheit immer mehr geliebt als sein System.*¹

Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνήκει εἰς ἕνα ἄνθρωπον, εἰς μίαν γενεάν, εἰς μίαν κοινωνίαν· ἀνήκει εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· ἡ δὲ ἱστορία διαπνεομένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας, μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ κλήσιν. Μετ' ἀπραμιλλοῦ εὐγλωττίας διετύπου ἄλλοτε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνὴρ οὐ μόνον ὡς ποιητὴς μέγας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔξοχος, ἐξάίρων τὴν ἀποστολὴν τῆς ἱστορίας ἐν τῷ πνευματικῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ: «Αὕτη θέλει ἀποδιδάξῃ τὸ πνεῦμα τῆς κοινῆς καὶ μικρολόγου τῶν ἠθικῶν πραγμάτων ἀπόψεως, ἀναπετακνύσασα δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν μεγάλην εἰκόνα τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν, θέλει βελτιώσῃ τὰς προπατεῖς τῆς στιγμῆς ἀποφάσεις καὶ τὰ περιορισμένα δόγματα τῆς πλεονεξίας. Ἐθίζουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μετὰ τοῦ ὄλου παρελθόντος συνειδήσιν καὶ εἰς τὸ προτρέχειν εἰς τὸ μεμακρυσμένον μέλλον μετὰ τῶν δογματικῶν αὐτοῦ, ἀποκρύπτει τὰ ὄρια τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, τὰ τοσοῦτον στενῶς καὶ χαλεπῶς περιλαμβάνοντα τοῦ ἀνθρώπου τὸν βίον, ἐν ὀπτικῇ δ' ἀπότη ἐπεκτείνει τὴν μικρὰν αὐτοῦ ὑπαρξίν εἰς χῶρον ἀτέρμονα, διαπεριοίσασα τὸ ἄτομον ἀνεπαίσθητως εἰς τὸ γένος.

«Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μεταβολῇ ἀπέροχεται τῆς σκηνῆς· αἱ γνῶμαι αὐτοῦ ῥέουσι συµμεταβαλλόμεναι ἐπίσης· ἡ δὲ ἱστορία μόνη ἐναπομένει ἀκταπαύστως ἐπὶ τῆς πλατείας, ἀθάνατος πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν χρόνων πολιτίς. Ὡς ὁ Ζεὺς τοῦ Ὀμήρου, προσατενίζει μετὰ βλέμματος ἴσης ἰλαρότητος ἐπὶ τὰς αἰμοσταγεῖς ἐργασίας τοῦ πολέμου καὶ ἐπὶ τοὺς εἰρηνικοὺς λαοὺς, τοὺς ἀγνῶς διατρεφομένους ὑπὸ τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων των . . . Οὐδε μίαν ψευδῆς λαμπηδῶν θέλει ἀποτυφλώσῃ αὐτὴν, οὐδεμίαν τῆς ἐποχῆς πρόληψιν θέλει ἀποσπᾶσαι αὐτὴν, διότι αὕτη ἐπιζῇ τῆς τελευτικῆς πάντων τῶν πραγμάτων μοίρας. Πᾶν τὸ θνησκον μικρὸν ἐπίσης διαρκεῖ δι' αὐτὴν χρόνον· αὕτη κρατεῖ νωπὸν τὸν προσήκοντα στέφανον τῆς ἐλαίας, καὶ συντρίβει τὸν ὀβελίσκον, ὃν ἀνίδρυσεν ἡ ματαιότης» . . .²

Αὕτη ἡ πεποίθησις, ἡ πίστις εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἡ καλλίστη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἱστορία, ἐνέπνευσε καὶ ἐπαιδαγώγησε τὰ σπου-

¹ Ἠγάπησεν ὑπὲρ τὸ σύστημα αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν.

² Schiller's Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte.

δαιότατα τῶν πνευμάτων, τὰ σχόντα τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν τῆς διαιωνίσεως τοῦ παρελθόντος, τῆς ἀναζωοποιήσεως αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας· ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πολύβιος, ὁ Σαλλούστιος, ὁ Τάκιτος, ὁ Μιακκιαβέλλης καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁ Μακώλαιου καὶ εἴ τις ἄλλος οὐδὲν ἔπραξαν, ἢ πιστῶς νὰ ἀναπαραγάγωσιν ὅσον τὸ δυνατόν πιστὴν καὶ ἀληθῆ τὴν μεγάλην εἰκόνα ἐνὸς ἀπελθόντος βίου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐπέτυχον ἐν τῇ παραστάσει τῆς εἰκόνης ταύτης; εἶναι ἱστορικοὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος· ὑπὸ τὸν ἱστορικὸν αὐτῶν χρωστῆρα ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀνακαινιζόμενος κόσμος ζῆ πραγματικῶς, παρέρχεται ἐνώπιον ἡμῶν ἀληθῆς, ἀπροσποίητος· ἐν ἐναντία δὲ περιπτώσει ἡ ἱστορία, ἐκδήλωσις ἀπλῆ μόνον τῆς ὑποκειμενικῆς τάσεως τοῦ ἱστοροῦντος, ἐλλειπῆς πάσης ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, προώριστα ἴσως μόνον εἰς τεχνητὴν τινα τῆς κοινωνίας τέρψιν, εἰς τὴν ἔξαψιν καὶ διέγερσιν παθῶν τινῶν αὐτῆς καὶ αἰσθημάτων, ἀλλ' ὡς ἔργον ἀμερολήπτου ἱστορικῆς ἐπιστήμης τυγχάνει ἀπόβλητον. Ἀντὶ εἰκόνης παρέχει ἡμῖν φανταστικὴν ὀπτασίαν, πλάνην ἀντὶ διδασκαλίας.

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας ἤκιστα ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν αἰώνιων τούτων ἀληθειῶν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὡς ἀνωτέρω ἀνεγράψαμεν. Ὁ συγγραφεὺς προὔτιμησε νὰ καταστῇ ὁ στυλοβάτης μᾶλλον στρατιωτικῆς δόξης ὑποκλαπίσης, ἢ ὁ ἀμερόληπτος καὶ ἀδιάφορος ἐκτιμητῆς τῆς ἐποχῆς, ἢ ἡδουλήθη ν' ἀπομνημονεύσῃ ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἢ στρατιωτικὴ ἐποποιία τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἢ ἡ πραγματικὴ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἀπέναντι τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, τῆς δημοτικότητος ἢ ἱστορικῆ ἀλήθεια ὑποχωρεῖ, ἢ δὲ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς φιλαυτίας ἀμαυροῖ ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ εἰκόνι πάνταν ἄλλην ἠθικὴν ἀρχὴν ὀφείλουσαν νὰ προεξέρχῃ ἐν τῇ ἀπόψει τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Δικτυπῶν τὴν κλήσιν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὁ συγγραφεὺς δογματίζει τὰ ἀκόλουθα ὡς ἀπαιτούμενα πραγματικῆς ἱστορίας: «Κατ' ἐμὲ ἡ εὐτυχῆς δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἀντίληψις. . . Τῶντι δι' αὐτῆς διακρίνεται τὸ ἀληθὲς τοῦ ψευδοῦς, δι' αὐτῆς δὲν δύναται τις νὰ ἐξαπατηθῇ ὑπὸ τῶν ματαίων παραδόσεων ἢ τῶν ψευδῶν θορύβων τῆς ἱστορίας, καθίσταται κριτικός· συλλαμβάνει καλῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιρῶν, κατ' οὐδὲν καθιστάμενος ὑπερβολικός, μηδὲν πράττων λίαν μέγα ἢ λίαν μικρὸν, παρέχων εἰς ἕκαστον πρόσωπον τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ χαρακτῆρας, ἀποχωρίζων τὸ ψιμύθιον, τὸ χεῖριστον δεινὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀπεικονίζων δικαίως· εἰσέρχεται τις εἰς τὰ ἀπόκρυφα τῶν πραγμάτων ἐλατῆρια, κατανοεῖ καὶ διδάσκει πῶς ταῦτα ἐτελέσθησαν διπλωματικά, διοικήσεις, στρατὸς, ναυτικόν, πάντα ταῦτα τὰ τοσοῦτον διάφορα ἀντικείμενα, καθίστησι προσιτὰ εἰς τὰ πλείονα πνεύματα, διότι ἡδυνήθη νὰ συλλάβῃ αὐτὰ ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτῶν διὰ πάντας καθολικότητι· ὁπόταν δὲ κατορθώσῃ νὰ συλ-

λάβη αὐτὰ, ἐκ τῶν πολυαρίθμων στοιχείων, ἐξ ὧν ὀφείλει νὰ συνίσταται εὐρεῖα τις διήγησις, ἢ τάξις, ἐν ᾗ ὀφείλει τις νὰ παρουσιάσῃ αὐτὰ, εὐρίσκειται ἔτι ἐν αὐτῇ τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν γεγονότων, διότι ὁ δυνηθεὶς νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐνοῦντα αὐτὰ μυστηριώδη δεσμόν, τὸν τρόπον δι' οὗ περήχθησαν πρὸς ἄλληλα, ἀνεκάλυψε τὴν ὠραιότεραν τάξιν τῆς διηγήσεως, διότι αὕτη εἶναι ἡ φυσικωτάτη. . .

«Ἡ ἀντίληψις εἶναι λοιπὸν, κατ' ἐμέ, ἡ εὐτυχῆς ιδιότης, ἣτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ διδάσκει τὴν διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς, τὴν μετὰ δικαιοσύνης περιγραφὴν τῶν ἀνθρώπων, τὴν διαφώτισιν τῶν μυστηρίων τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου, τὴν ἐν φωτεινῇ τάξει διήγησιν, τὴν ἐπιείκειαν ἐπὶ τέλους, ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ διήγησιν. Νὰ ταλμῆσω νὰ τὸ εἶπω; εἰ καὶ ἀτέχνως σχεδὸν, τὸ ὄξυδερκὲς πνεῦμα, οἷον φαντᾶζομαι αὐτὸ, ὑπέκει μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην ἐκείνην τοῦ διηγεῖσθαι, ἣτις καταλαμβάνει ἡμᾶς συνήθως, παρασύρουσα ὅπως μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ γεγονότα, ἅτινα συνέκίνησαν ἡμᾶς, οὕτω δὲ θέλει δυνηθῆναι νὰ παραγάγῃ ἀριστουργήματα» . . .¹

Ἀλλὰ πρὸς τίνα λόγον νὰ ἀνυψωθῇ εἰς προνομιοῦχον αἰτιατικὴν δύναμιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πνευματικὴ ιδιότης, ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ἀχώριστος ἐκ' αὐτοῦ, ἐνυπάρχουσα εἰς ἅπαντα τὰ πνευματικὰ προϊόντα παντὸς βαθμοῦ καὶ πάσης ἀξίας, ζωογονοῦσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν φιλοσόφων μέχρι τοῦ ἐσχάτου τῶν χειρωνακτῶν, ἀναπτυσσομένη, αὐξομένη ἢ μειουμένη κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Φειδίππος, ὁ Ἀριστοτέλης κέκτηνται ἅπαντες εἰς τὸν προσήκοντα ἐκάστην βαθμὸν τὴν ἀντίληψιν, ἀλλ' αὕτη σχηματίζεται, προϊόντις τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ιδιορρυθμίας, διαφόρως, λαμβάνει ἰδιαιτέραν τάξιν καὶ ἔκφρασιν. Ἐλαχίστη μελέτη τῶν ποικίλων προϊόντων τοῦ πνεύματος θέλει καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι παρ' ἅπασιν αὐτοῖς ὑφίσταται ποικίλη ἀντίληψις· ἀλλοίαι τρόντι εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ποιητοῦ τῆς *Ἰλιάδος*, τοῦ φιλοσόφου τῶν *Πολιτικῶν*, ἢ τοῦ ἐξιστορήσαντος τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον· ἀναγορευομένη δὲ εἰς σπουδαιότατον παράγοντα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἐν μέγα παράδοξον, θαυμασθὲν ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῆς λαμπρᾶς καὶ καινοτρόπου αὐτοῦ διατυπώσεως μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀληθείας.

«Ἐξ ὅλων τῶν συλλήψεων τοῦ πνεύματος ἡ καθαρωτέρα, ἡ ἀγνωτέρα, ἡ αὐστηρατέρα, ἡ ὑψηλοτέρα καὶ ἡ ἀφελεστερα συγχρόνως εἶναι ἡ ἱστορία. Ἡ ἀγέρωχος αὕτη μοῦσα, διορκτικὴ καὶ μετριόφρων, ἔχει πρὸ παντὸς ἀνάγκην ἀναβολῆς ἀνεπιτηδεύτου»².

Ἀληθῶς πολύτιμος ὑποθήκη διὰ τὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν ἐξιστόρισιν μιᾶς

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 12ème XI, XII.

² Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 12ème XVIII.

ἐποχῆς, διὰ τὸν ἀξιούντα νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην, εἰς τὴν κρίσιν, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τὰς πράξεις τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' ἢ αὐστηρὰ αὕτη ἔστις ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητεῖ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ἡ παρθενικὴ ἀγνότης· αὕτη εἶναι τὸ παλλάδιον τῆς καθολικῆς αὐθεντείας, ἣν διεκδικεῖ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ τῆς κοινωνίας· καταπίπτουσα ἀπὸ τοῦ περιόπτου στυλοβάτου, ἐφ' οὗ ἀνύψωσεν αὐτὴν ἡ ἠθικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, καθισταμένη ὄργανον ταπεινῶν παθῶν, ἐφημέρων συμφερόντων, ἔθνικῶν προλήψεων, ὄργανον προσκαίρου δημοτικότητος, δὲν εἶναι πλέον ἢ σεμνὴ μοῦσα τῆς ἱστορίας, καθίσταται φρυγικὴ ἱερόδουλος, τὸν θύρσον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσα, διὰ τοῦ καθόρνου τὸ πρόσωπον περικαλύπτουσα, παρέχουσα τὰ δῶρα αὐτῆς καὶ τὰς εὐεργεσίας εἰς τὸν ἐπιτηδείωτερον τῶν ἐραστῶν...

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, δημοσιευθεῖσα ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν, ὡς εἶπον, ἡ ναπαλεοντικὴ παράδοσις ἦτο τὸ ἴνδαλμα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀποθεώσεως οὐ μόνον τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρυτέρου εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου, κατέστη τὸ δημοφιλέστατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βιβλίον, πρὸ τῆς ἐμφανείας τοῦ ὁποῖου ἐγονυπέτησεν ἡ ἡμερησία κριτικὴ, ἡ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντλοῦσα τὰς κρίσεις αὐτῆς καὶ τὰς πεποιθήσεις, ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τῶν συμφερόντων τῆς ἡμέρας, εἰς δὲ τῶν περιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀνὴρ ἄλλως τε μηδέποτε ἰδιάζουσιν αἰσθανθεὶς ὁστοργὴν πρὸς τὸν Ναπολέοντα, ὁ Λαμαρτῖνος, ἀπεκάλεσε τὴν ἱστορικὴν ταύτην τὸ βιβλίον τοῦ αἰῶνος. Σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα, ἐν οἷς ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία, παρασυρθέντα ὑπὸ τοῦ ἀκαριασχοῦ ρεύματος τῆς δημοτικότητος τῆς ἱστορίας, οἶονεὶ στεφανοῦνται καὶ ἐπικυροῦνται τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν ἐδίστασαν πανηγυρικῶς νὰ ἐκδηλώσωσι τὸν θαυμασμόν αὐτῶν πρὸς τὸν Τάκιτον τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, ἂν ἔχηται ἀληθείας, ὅτι ὁ βραχὺς οὗτος τίτλος ἀπεδόθη ἡμέραν τινὰ ὑπὸ τοῦ Ρουαγιέ Κολλάρδου εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦσαν ἀληθῶς σημεῖα τῶν καιρῶν ἐκείνων πᾶσαι αὗται αἱ ἐνδείξεις τῆς τιμῆς καὶ τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ναπολέοντος. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία, σχολὴ ἄνευ ὀρισμένου συστήματος, ἔκφρασις πάσης ἐπιτυχίας καὶ παντὸς θριάμβου ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἦτο ἡ ἀρχουσα, ἡ ἐπίσημος φιλοσοφία τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, ὁ δὲ Βίκτωρ Cousin, ὁ ὑπέρτατος ἱεροφάντης τῆς φιλοσοφίας ταύτης, κρίνων τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ σημείου τῶν ἀρχουσῶν τῆς ἐποχῆς σκέψεων, οἶονεὶ συνεχίζων καὶ συμπληρῶν, κρεῖττον εἶπεῖν ἀναπτύσσων μόνον τὸν Ἐγελον, τὸν τολμήσαντα νὰ ἐξυμνήσῃ πρὸ οὐ μικροῦ χρόνου ἐνώπιον τῶν ἠττημένων συμπατριωτῶν αὐτοῦ τὰς νίκας τοῦ Ναπολέοντος ὡς ἀναγκαῖον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ θριάμβου καὶ τὴν ὑπερτάτην τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως—τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης ἐπαναστάσεως—πραγματώσιν, οἶονεὶ ἀνθαμιλλώμενος πρὸς τὸν Carlyle, τὸν διὰ τοῦ παραδόξου βιβλίου του *Hero Worship* νέαν τῶν ἡρώων τῆς ἐπιτυχίας δημιουργ-

γῆσκοντα λατρείαν, ἀναγορεύων τὴν ἠθικότητα τῆς ἐπιτυχίας εἰς προνομιοῦχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ δόγμα, μετὰ λυρικοῦ ὄντως ἐνθουσιασμοῦ καὶ αἰσθημῆτος, ἠδύνατο νὰ διδάσκῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Σορβόνης, ὑπὸ τὰ ζωνρὰ χειροκροτήματα τῆς γαλλικῆς νεότητος, τὰς ἀκολουθοῦσας ἠθικὰς ἀρχὰς περὶ τῆς δράσεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ: «Καιρὸς ἵνα ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ποδοπατήσῃ τὰς φωνασκίας τῆς φιλοανθρωπίας. Ὁ πόλεμος εἶναι μεγαλοπρεπῆς δράσις, ἡ δράσις δὲ αὐτὴ εἶναι ἡ ὀριστικὴ δοκιμασία τῆς ἀξίας ἐνὸς λαοῦ ἢ ἀτόμου. Ἀπασαί αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καταφαίνονται ἐν τῇ δράσει. Θέλετε νὰ κατανοήσητε τὴν ἀξίαν ἐνὸς λαοῦ, παρατηρήσατε αὐτὸν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ· οὕτως ἀπικσα ἡ ἀρετὴ ἐνὸς λαοῦ περίσταται ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης» . . . Καὶ ἀλλοχοῦ πάλιν: «Οἱ μεγάλοι ἄνδρες δὲν εἶναι μόνον κλλιτέχναι, φιλόσοφοι, νομοθέται, ποντίφηκες· εἶναι ἐπίσης πολέμαρχοι. Ὁ δὲ μέγας πολέμαρχος εἶναι ἱστορικῶς τοιοῦτος, κέκτηται ἱστορικὴν ἀξίαν, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς κτήσεως μεγάλων ἐπιτυχιῶν, τουτέστι κέρδους πολλῶν μαχῶν, τουτέστιν ἀκόμη, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ αἷτιος μεγάλων ἐπὶ τῆς γῆς καταστροφῶν. . . . Συνέπεια τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν εἶναι ἡ ἰσχύς, καὶ μεγάλη ἰσχύς μάλιστα. Ἄλλ' ἀνελθὼν τις εἰς τοσοῦτον ὑψηλὸν σιμεῖον, δύναται ν' ἀπολέσῃ τὰς φρένας, νὰ πιστεύσῃ ἑαυτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· κέκτηται αὐλήν, κόλακας, δούλους. Λοιπὸν ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ φαινόμενος κύριος τοῦ κόσμου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου γονυκλινεῖ ὁ κόσμος, ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ἀπλοῦν ὄργανον τῆς θείας προνοίας».¹ Καὶ κατὰ τί διαφέρει λοιπὸν ἡ θεωρία αὕτη ἀνδρός, τοσαύτην δόντος ὠθησιν εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἐπὶ ἄλλην τριακονταετίαν, τῆς ἀφελοῦς καὶ ἀγρίας ἐκείνης ὁμολογίας τοῦ πολέμαρχου τῶν Οὐννων, ἀποκαλοῦντες ἑαυτὸν θείαν μάστιγα; Εἶναι ἡ μοιροδοξία τρώντι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, φοβερὰ ἀρχὴ, κατορθοῦσα παραδόξως νὰ συνδιαλλάξῃ πρὸς στιγμὴν ἕνα βάρβαρον πολέμαρχον μεθ' ἐνὸς φιλοσόφου αἰρεσιάρχου, εὐροῦσα πλήρη τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς καὶ τὴν διατύπωσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πλείστοις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἱστορικοῖς συγγράμμασι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἄλλὰ δύναται νὰ ἔχῃ τιαύτη ἱστορία, ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους καὶ περιστάσεις γεγραμμένη, ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ὑστεροφημίας, ὡς ἔσχε τιαύτας ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐδημοσιεύετο ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς πλειονότητος τῆς κοινωνίας;

Γράφε διὰ δημόσιον αἰώνιον. Ζῆθι ἐν τῷ παρόντι, ὡσεὶ ἦτο ἡ αἰωνιότης. Τὰ χρυσᾶ ταῦτα ἔπη ἔγραψεν ἄλλοτε ὁ Ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ ποιητῆς Ἐμερσων, συμβουλεύων τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ οἶονεὶ διαμαρ-

¹ Cousin: Introduction à l'histoire de la philosophie— Les peuples — Les grands hommes.

τυρόμενος κατὰ τῶν ὑλιστικῶν τάσεων τῶν νεωτέρων χρόνων, ὑποτασσομένων εἰς τὸ παρὸν, εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἡμέρας, ἀδιανοήτων διὰ τὸ μέλλον, μὴ ἐχόντων τὸ ἠθικὸν κράτος ν' ἀντιμετωπίσωσι καὶ ν' ἀντιπαλαίωσι μετὰ τοῦ δράκοντος τῶν προλήψεων καὶ τῶν συμφερόντων πεπλανημένης καὶ ἐγωϊστικῆς κοινωνίας. Ὁ μέγας συγγραφεὺς δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὸν αἰῶνα του· εὐρὺ στάδιον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ δρασεως δὲν εἶναι μόνον εἰς λαὸς, μία γενεὰ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης ἐν συνόλῳ, ἄνευ διακρίσεως τύπου καὶ χρόνου, πλήρης ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῆς καὶ τῇ καθολικότητι· αὕτη ἀκροάζεται τῶν λόγων αὐτοῦ, σκέπτεται μετ' αὐτοῦ, ἐμπνέεται, ἐνθουσιᾷ, παρακολουθεῖσα αὐτὸν μέχρι τῶν ἀπωτάτων αὐτοῦ ἐκδρομῶν, συντροφεύουσα αὐτὸν εἰς πάσας τὰς κινδυνώδεις ἀποδημίας ἐν ταῖς χώραις τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς συζητήσεως. Ὁ μέγας συγγραφεὺς, ἱεροφάντης τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, τέκνον ἀλλὰ καὶ κύριος τοῦ αἰῶνος του, δὲν ὀφείλει νὰ δεσμευθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν προλήψεων του, ὑπὸ τῶν θωπειῶν καὶ τῆς κολακείας τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Ὀδυσσεὺς τῆς ἀνθρωπίνης πελαγοδρομίας, ὀφείλει νὰ βύσῃ τὰ ὦτα πρὸ πέσης μολπῆς τῶν Σειρήνων τῆς παραπλανήσεως· καὶ οὕτω διαπερῶν πάντα σκόπελον καὶ διαφεύγων πάντα κίνδυνον, δύναται νὰ προσορμισθῇ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν λιμένα τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν ἄγνωστον γῆν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων. Τότε μόνον θέλει κατακτήσει ἀληθῶς τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐκβιάζων πράγματι τὴν εἴσοδον αὐτοῦ καὶ τὴν ἀναγραφὴν εἰς τὴν ποικίλην αὐτῆς Στοάν, αἰωνίαν καταφυγὴν καὶ ἀναφυγὴν, ὑποκάρδιον πόθον παντὸς γενναίου πνεύματος — *templa serena* τῆς ὑστεροφημίας.

N. ΚΑΖΑΖΗΣ.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΚΑΙ ΒΑΥΚΙΔΑ

Ἡ Ἡ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΒΡΑΒΕΥΟΜΕΝΗ

«Ξένους ξένιζε, καὶ σὺ γὰρ ξένος ἔσει».

Τὰ κατὰ Φιλήμονα καὶ Βαυκίδα μέλλοντες νὰ διηγηθῶμεν ἐξ ἀνάγκης προτάττομεν ὀλίγα περὶ φιλοξενίας, πῶς δηλαδὴ αὕτη ἤσκειτο καὶ τίνε τρόπῳ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων. Προτάττομεν δὲ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης ἐνθεν μὲν, διότι προεισάγουσι καὶ προπαρασκευάζουσι τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, ἐτέρωθεν δὲ διότι ἐλπίζομεν ὅτι εὐάρεστον παρέχομεν ταῖς ἀναγνωστρίαις καὶ ἀναγνώσταις τοῦ Παρνασσῶ ἀνάγνωσμα, περιγράφοντες ἐν τῶν λαμπρῶν ἐθίμων, ἐφ' οἷς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διεκρίνετο τὸ πάλαι καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς Ὀμηρι-